సుమతీ శతకము

13247

సుమతీశతకము

టీకా తాత్పర్యసహితము.

ప్రకాశకులు:
శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో,
పబ్లిషర్స్ & బుక్ సెల్లర్స్,
రాజమండ్రి.

నవలలు.

	రు	అ		రు
పంజాబుమెయిలు	0	12	వ్యామోహము	1
విషహృదయము	1	0	ఫ్లవర్ గరిల్-పువ్వులపిల్ల	0
రమాసుందరి 1 వ భా॥	0	12	అల్లరిపిల్ల	0
,, 2 వ భా॥	0	12	రివాల్వరు	0
నీవేనా ?	0	12	శకుంతల బి. ఏ.	0
టోపీదాను	0	6	చదువుకొన్న భార్య	0
శక్తి కుమారి	0	12	అల్లూరి సీతారామరాజు	0
రక్తవాహిని	0	12	లోకాభిరామాయణం	0
ఇంద్రజాలము	0	12	దొంగలనాయకుడు	0
రాజద్రోహి	0	12	హాతింతాయి	0
వలపులరాణి	0	12	ఘోరహంతకుడు	1
అర్ధరాత్రివింత			కన్నుపుదొంగ	0
3 హత్యలు	0	12	ఏకోదరులు	0
అఘోరి	0	12	ప్రతిబింబములు	1
అగ్గిరాముడు	0	12	ఆనందభవనం	0
నేనెవరిభార్యను ?	1	0	13 వ నంబరుగది	0
నేనెవరిభర్తను ?	1	0	వజ్రహారము	0
బలేపెండ్లి	0	12	బాకుపోటు	0
సాహసికుడు	0	12	మగడుకానిమగడు	0
భయంకరుడు	0	12	రాజరత్నం	0
నరేంద్రుడు	0	12	నగటిమక్క 1, 2 భా॥	1

శ్రీరస్తు.

సుమతిశతకము.

శ్రీరాముని దయచేతను
నారూఢిగ సకలజనులు నౌరాయనఁగా
ధారాళమైన నీతులు
నోరూరఁగఁ జవులుపుట్ట నుడివెద సుమతీ.

టీ. సుమతి = మంచిబుద్ధిగలవాఁడా! శ్రీరామునియొక్క దయచేతను = శ్రీరామునియొక్క యనుగ్రహమువలన, ఆరూఢిగన్ = నిశ్చయముగా, సకలజనులు = సమస్తజనులును, ఔరా యనఁగా = ఆశ్చర్యపడునట్లుగా, ధారాళమైన = మిక్కిలి, నీతులు = గొప్పవగు నీతులను, నోరూరఁగన్ = నోటియందు ఊటలూరునట్లుగా, చవులు = రుచులు, పుట్టన్ = కలుగునట్లు, నుడివెదన్ = చెప్పెదను.

తా. ఓ యోగ్యమైయున్న మనస్సుగలవాఁడా! శ్రీరామునియనుగ్రహము వలన జనులందరును మెచ్చునట్లుగా జనులందరకు హితకరములగు నీతి వాక్యములను, నోటియందు నీరూరునట్లుగాఁ జెప్పెదను.

క. అక్కఱకురాని చుట్టము
మ్రొక్కినవరమీనివేల్పు మోహరమునఁ దా
నెక్కినఁ బాఱనిగుఱ్ఱము
గ్రక్కున విడువంగవలయుఁ గదరా సుమతీ.

టీ. సుమతీ! అక్కఱకున్ = తగినసమయమునకు, రాని = ఉపయోగింపని, చుట్టము = బంధువును, మ్రొక్కినన్ = నమస్కారములు చేసినను, వరము = కోరిక

ఈని=ఇయ్యనట్టి, వేల్పున్=దేవుని, పోహరమునన్=యుద్ధమున తాన్=తాను, ఎక్కినన్=ఎక్కఁగా, పాఱని=(శత్రువులపైఁ బురికి) గత్తని, గుఱ్ఱమున్=గుఱ్ఱమును, గ్రక్కునన్=తక్షణమే, విడువంగవల గదరా=తప్పక విడువవలయును గదా?

తా. సమయమునవచ్చినప్పు డుపకారమును జేయుటకు రానిబంధు నమస్కరించినను కోరికనియ్యని దేవుని, యుద్ధభూమియందు శ(మీదికి బరుగెత్తని గుఱ్ఱమును తప్పక విడువవలయును.

క. అడిగిన జీతం బియ్యని
మిడిమేలపు దొరనుగొల్చి ♦ మిడుకుటకంటెన్
వడిగలయెద్దులఁగట్టుక
మడిదున్నుక బ్రతుకవచ్చు ♦ మహిలో సుమతీ.

టీ. అడిగినన్=అడిగినను, జీతంబు=బత్తెమును, ఇయ్యని=ఈని, మేలుపు దొరను=కోపముపడు నధికారిని, కొల్చి=సేవించి, మి కంటెన్=కష్టముల పొందుటకంటె, మహిలోన్=భూమిమీఁద, యెద్దులన్=వేగముగ పోగిన యెద్దులను, కట్టుక=కట్టుకొని, మడిన్=పొల దున్నుక=దున్నుకొని, బ్రదుకవచ్చున్=జీవనము సేయవచ్చును.

తా. అడిగినను జీతమునియ్యక కోపపడుయజమానుని సేవించుటక వ్యవసాయమును జేసికొని జీవించుట మేలు.

క. అడియాసకొలువుఁ గొలువకు
గుడిమణియము సేయఁబోకు ♦ కుజనులతోడన్
విడువక కూరిమిసేయకు
మడవినిఁ దోడరయకొంటి ♦ నరుగకు సుమతీ.

టీ. సుమతి! అడియాస=లాభము లేని, కొలువున్=సేవను, కొల చేయకుము, గుడిమణియమున్=గుడిపైనుండలి యధికారమును, చే

చేయుటకొరకు, పోకు=వెళ్ళకుము, కుజనులతోడన్=దుర్మార్గులతో, కూరిమిన్=స్నేహములు, ఎడుపక=ఎల్లప్పుడును, చేయకు=చేయకుము అడవిని=అరణ్యమందు, తోడు=సహాయమును, అరయక=చూచుకొనక ఒంటిన్=ఒంటరిగా, అరుగకు=వెళ్ళకుము.

తా. వ్యర్థముగ నితరులను సేవించకుము, గుడియందధికారముఁ జేకుము. చెడ్డవారితో నెల్లప్పుడును స్నేహము చేయకుము. అరణ్యము సహాయము లేకుండ పోకుము.

క. అధరము కదలియుఁ గదలక
మధురములగు భాషలుడిగి ♦ మౌనవ్రతుడౌ
అధికారరోగపూరిత
బధిరాంధకశవముఁ జూడఁ ♦ బాపము సుమతీ.

టీ. సుమతీ! అధరము=పెదవి, కదలియుఁగదలక=కదలీ కదలనట్లు మధురములగు=మనోహరములైన, భాషలు=మాటలు, ఉడిగి=మాని, మౌనవ్రతుఁడౌ, మౌన=మాట్లాడకుండుటయు, వ్రతుఁడు=నియమముగాఁగలవాఁడు, ఔ=అగునట్టి, అధికార=అధికారమనెడు, రోగ=వ్యాధిచేత పూరిత=నిండింపఁబడిన, (కనుక నే) బధిర=చెవిటివాఁడును, అంధక గ్రుడ్డివాఁడును, శవమున్=అయిన శవమును, చూడన్=చూచుట, పాపము=దోషము.

తా. అధికారముచేత మత్తుడైనవాఁడు ఇతరులతో మాట్లాడడు ఇతరులు తనతో చెప్పుకొనునది వినడు. వారిని కళ్ళతో చూడనైనన జూడడు. కనుక అట్టివాఁడు బ్రతికియున్నను చచ్చినవానితో సమానుడు కాన యట్టివానిని జూచుట దోషము.

క. అప్పుకొని చేయువిభవము
ముప్పునఁ బ్రాయంపుటాలు ♦ మూర్ఖునితపముం

దప్పరయని నృపురాజ్యము
దెప్పరమై మీఁదగీడు ♦ దెచ్చురసుమతీ.

టీ. సుమతీ ! అప్పుగొని=ఋణమునుజేసి, చేయు=చేయునట్టి, వివా
మును=వేడుకయును, ముప్పునన్=ముసలితనమునందు, ప్రాయంపు=యౌ
వనవంతురాలైన, ఆలు=భార్యయును, మూర్ఖునితపమున్=బుద్ధిహీనుని త
పస్సును, తప్పు=నేరమును, అరయని=విచారింపని, నృపు=రాజుయొక్క
రాజ్యము=పరిపాలనయును, దెప్పరమై=సహింపశక్యముకానిదై, మీ
దన్=పిమ్మట, కీడున్=ఉపద్రవమును, తెచ్చురా=కలిగించును సుమీ.

తా. ఋణమును దెచ్చి చేయు వేడుక, ముసలితనమున పడుచుభార్య
బుద్ధిహీనుని తపస్సు, తప్పొప్పుల విచారింపని రాజుయొక్క పాలనము
సహింపశక్యముకానిదై చిరవరకు నుపద్రవమును దెచ్చును.

క. అప్పిచ్చువాఁడు వైద్యుఁడు
నెప్పుడు నెడతెగకపాఱు ♦ నేఱును ద్విజుఁడుం
జొప్పడినయూరనుండుము
జొప్పడకున్నట్టియూర ♦ సొరకుముసుమతీ.

టీ. సుమతీ! అప్పు=ఋణమును, ఇచ్చువాఁడు=ఇచ్చెడిమనుష్యుఁడు
వైద్యుఁడు=వైద్యుఁడును, ఎప్పుడున్=ఎల్లకాలములయందును, ఎడతెగక
ఎండిపోక, పాఱు=ప్రవహించు, ఏఱును=నదియును, ద్విజుఁడున్
బ్రాహ్మణుండును, చొప్పడిన=ఉన్నట్టి, ఊరన్=గ్రామమునందు, ఉ
డుము=నివసించుము, చొప్పడక=(పైనజెప్పిననాల్గును) లేక, ఉన్న
యూరన్=ఉండెడిగ్రామములో, చొరకుము=ప్రవేశింపకుము.

తా. ఋణమునిచ్చువాఁడు, వైద్యుఁడు, ఎడతెగక ప్రవహించు న
బ్రాహ్మణుఁడు, లేనియూరునందు కాపురము చేయరాదు.

క. అల్లునిమంచితనంబును
గొల్లని సాహిత్యవిద్య ♦ కోమలినిజమున్
బొల్లునదంచినబియ్యముఁ
దెల్లనికాకులును లేవు ♦ తెలియుము సుమతీ. 8

టీ. సుమతీ ! అల్లునిమంచితనంబును=అల్లుఁడు మంచివాఁడగుటయు గొల్లని=గొల్లవాని, సాహిత్యవిద్య=పాండిత్యమును, కోమలి=ఆఁడుదాని యొక్క, నిజమున్=సత్యముపలుకుటయు, పొల్లునన్=పొల్లును, దంచిన బియ్యము=దంచినలోవచ్చిన బియ్యమును, తెల్లనికాకులును=తెలుపురంగు గల కాకులును, లేవు=కనబడవు, తెలియుము=తెలిసికొనుమా.

తా. మంచితనముగల యల్లుఁడు, పండితుఁడైన శూద్రుఁడు, సత్యమును జెప్పునాఁడుదియు, పొల్లుసుదంచితీసిన బియ్యమును, దెల్లఁగానుండు కాకులును, ప్రపంచమందు లేవు.

క. ఆకొన్న కూడెయమృతము
తాఁకొందకనిచ్చువాఁడె ♦ దాతధరిత్రిన్
సోఁకోర్చువాఁడె మనుజుఁడు
తేఁకువగలవాఁడె వంశ ♦ తిలకుఁడు సుమతీ.

టీ. సుమతీ ! ఆకొన్నకూడె=ఆఁకలియైనప్పుడు తిన్నయన్నమే, అమృతము=అమృతమువంటిది, తాఁకు=అడ్డును, ఒందక=చెందక, ఇచ్చు వాఁడె=ఇచ్చువాడే, దాత=ధర్మాత్ముడు, ధరిత్రిన్=భూమియందు, సోఁకు ఆపదను, ఓర్చువాఁడె=సహించువాఁడె, మనుజుడు=నరుడు, తేఁకువగల వాడె=ధైర్యము కలవాఁడె, వంశతిలకుడు=కులమునకుభూషణమైనవాఁడు

తా. ఆఁకలియైనప్పుడు తిన్నయన్నమే అమృతము. అడ్డుచెప్పక ధర్మమును జేయువాఁడెదాత. ఆపదలు వచ్చినప్పు డధైర్యపడక యోర్చువాఁడె నరుఁడు. ధైర్యముగలవాఁడె వంశమంతకును గీర్తిదెచ్చును.

క. ఆఁకలి యుడుగని కడుపును
వేఁకటియగులంజపడుపు ♦ విడువని బ్రతుకుం
బ్రాఁకొన్న నూతియుదకము
మేఁకలపాడియును రోఁత ♦ మేదినిసుమతీ. 10

టీ. సుమతీ! ఆఁకలిన్=ఆకలి, ఉడుగని=పోవని, కడుపును=తిండియును, వేఁకటియగు=గర్భముగలదగు, లంజ=వేశ్యయొక్క, పడుపు=పొందును, విడువని=విడువనట్టి, బ్రతుకున్=జీవనమును, ప్రాఁకొన్న=మురికిగలిగిన, నూతియుదకము=నూతిలోనినీరును, మేఁకలపాడియును=మేకలపాడియు, మేదినిన్=భూమియందు, రోఁత=అసహ్యమైనది.

తా. ఆఁకలి తీరనట్టి యన్నమును, గర్భముగల లంజయొక్క జారత్వమును, మురికినూతి నీళ్ళును, మేఁకపాడియును, అసహ్యము కలిగించును.

క. ఇచ్చునదే విద్య రణమునఁ
జొచ్చునదే మగతనంబు ♦ సుకవీశ్వరులున్
మెచ్చునదే నేర్పు వాదుకు
వచ్చునదే కీడుసుమ్ము ♦ వసుధను సుమతీ. 11

టీ. సుమతీ! వసుధను=భూమిలో, ఇచ్చునదే=కోరికలొసంగునదియే విద్య=చదువు, రణమునన్=యుద్ధమునందు, చొచ్చునదే=ప్రవేశించునట్టిదే, మగతనంబు=మగతనము, సుకవీశ్వరులున్=మంచికవులు, మెచ్చునదే=సంతోషించునదే, నేర్పు=సామర్థ్యము, వాదుకు=తగవునకు, వచ్చునదే=వచ్చునట్టిదే, కీడుసుమ్ము=నష్టము దెచ్చునది సుమీ.

తా. కోరికలొసంగునదే చదువు. పిరికితనములేక యుద్ధములో ప్రవేశించునదే మగతనము. గొప్పకవీశ్వరులు మెచ్చునదే నేర్పు. తగవునకు వచ్చునట్టిదే కీడు.

క. ఇమ్ముఁగఁ జదువని నోరును
నమ్మాయని పిలిచి యన్న ♦ మడుగని నోరుం
దమ్ములఁ బిలువని నోరును
గుమ్మరిమను ద్రవ్వినట్టి ♦ గుంటరి సుమతీ. 12

టీ. సుమతీ ! ఇమ్ముగన్=చక్కఁగా, చదువని నోరును=చదువని నోరును, అమ్మాయని పిలచి, అన్నము=అన్నమును, అడుగని నోరున్=అడుగలేని నోరును, తమ్ములన్=తమ్ములను, పిలువని=పిలువనట్టినోరును, కుమ్మరి=కుమ్మరివాఁడు, మను=మన్నును త్రవ్వినట్టి, గుంటరి=త్రవ్వినగుంటసుమీ,

తా. బాగుఁగా చదువలేని నోరును, అమ్మాయని పిలిచి యన్నమడుగని నోరును, తమ్ములతో మాట్లాడని నోరును, కుమ్మరవాఁడు మన్నును త్రవ్వినట్టి గుంటతో సమానము.

క. ఉడుముండదె నూఱేండ్లును
బడియుండదె పేర్మిఁబాము ♦ పదినూఱేండ్లుం
మడువునఁ గొక్కెరయుండదె
కడు నిలఁ బురుషార్థపరుఁడు ♦ గావలెసుమతీ. 13

టీ. సుమతీ ! ఉడుము, నూఱేండ్లును=నూరుసంవత్సరములును, ఉండదె=బ్రతుకదా, పాము=సర్పము, పేర్మిన్=అతిశయముతో, పది నూఱేండ్లున్=వేయేండ్లును, పడియుండదె=బ్రతికియుండదా, మడువునన్=చెఱువునందు, కొక్కెర=కొంగ, ఉండదే=ఎన్నో యేండ్లు ఉండదా, కడున్=మిక్కిలి, పురుషార్థపరుండు=ధర్మార్థకామమోక్షములనియెడి పురుషార్థములయందాసక్తికలవాఁడు, కావలెన్=కావలయును.

తా. ఉడుము, పాము, కొంగ, మొదలగునవి చిరకాలము బ్రతికి యుండును. వానివలెనే మనుష్యుండు ధర్మార్థకామమోక్షములను పురు

పార్థములయొక్క చింతలేక యెంతకాలము బ్రతికియుండినను బ్రయోజనములేదు.

క. ఉత్తమగుణములు నీచున
కెత్తెఱఁగునఁగలుగనేర్చు ♦ నెయ్యెడలం దా
నెత్తిచ్చికరఁగిఁబోసిన
నిత్తడిబంగారమగునె ♦ యిలలో సుమతీ. 14

టీ. సుమతీ! నీచునకున్=నీచునకు, ఉత్తమగుణములు=మంచిగుణములు, ఎత్తెఱఁగునన్=ఏరీతిని, కలుగనేర్చున్=వచ్చును, ఎయ్యెడలన్=ఏస్థలమందైనను, తాన్=తాను, ఎత్తిచ్చి=సరియైనతూనికనిచ్చి, కరఁగి=కరఁగించి, పోసినన్=పోసినప్పటికి, ఇత్తడి=ఇత్తడి, బంగారము=బంగారముగా, అగునే=మారునా?

తా. యిత్తడిని బంగారముతో సరితూచి కరఁగించినను బంగారము వలె కాంతిగానుండునా? అరీతిగానే నీచునకెంతకష్టపడినను మంచిగుణములు కలుగవు.

క. ఉదకము ద్రావెడుహయమును
మదమునను ప్పొంగుచుండు ♦ మత్తేభంబున్
మొదవుకడనున్న వృషభముఁ
జదువనియా నీచుకడకుఁ ♦ జనకుర సుమతీ. 15

టీ. ఉదకము=నీరును, ద్రావెడు=త్రాగునట్టి, హయమును=గుఱ్ఱమున్న చోటునకు, మదమునన్=మత్తుచేత, ఉప్పొంగుచుండు మత్తేభంబున్=ఉద్రేకించియున్న మదపుటేనుగున్న చోటునకును, మొదవుకడన్=ఆవు దగ్గఱను, ఉన్నవృషభమున్=ఉన్నట్టియెద్దుపోలికి, చదువని యానీచుకడకున్=చదువుకొనని అల్పునిదగ్గరకును, చనకుర=వెళ్ళకుము.

తా. నీరు త్రావు గుఱ్ఱమున్నచోటునకును, మత్తెక్కియున్న ఏనుఁగు స్థలమునకును, ఆవులోనున్న యెద్దుదగ్గరకును, చదువుకొనని నీచునిదగ్గఱకును వెళ్ళఁగూడదు.

క. ఉపకారికినుపకారము
విపరీతముగాదు సేయ • వివరింపంగా
నపకారికినుపకారము
నెపమెన్నక సేయువాఁడు • నేర్పరిసుమతీ. 16

టీ. సుమతీ! ఉపకారికిన్=ఉపకారస్తునకు, ఉపకారము=తిరిగి మేలు, చేయఁగ=చేయుట, విపరీతము=విరుద్ధము, కాదు=కాదు, వివరింపంగాన్=ఆలోచింపఁగా, అపకారికిన్=కీడుచేసినవానికి, నెపము=మిషను, ఎన్నక=తలపక, ఉపకారము=మేలును, చేయువాడు=చేయుస్వభావముగలవాఁడు, నేర్పరి=తెలివికలవాడు.

తా. తనకుపకారము చేసినవానికిఁ బ్రత్యుపకారము చేయుటొకవింతగాదు, కాని తనకు అపకారము చేసినవానికైనను దిరిగి కీడుతలంపక మేలొనరించువాడే జ్ఞానముకలవాఁడు.

క. ఉపమింప మొదలుతియ్యన
కపటంబెడనెడను జెఱకుఁ • కైవడినేపో
నెపములు వెదకును గడపటఁ
గపటపు దుర్జాతిపొందు • గదరా సుమతీ. 17

టీ. సుమతీ! కపటపుదుర్జాతిపొందు=లోపలకృత్రిమముగల దుర్మార్గునితో స్నేహము, ఉపమింపఁగ=పోల్చిచూడఁగా, చెఱకుకైవడినేపో=చెఱకుగడవలెనేసుమీ, మొదలు=మొదటిభాగము, తియ్యన=మధురము, ఎడనెడను=మధ్యమధ్యను, కపటంబు=వంకరయైనది, (కృత్రిమముగలది) కడపటన్=చివరను, నెపములు=నేరములు, వెదకునుగదరా=ఎంచునుగద.

తా. చెఱకుగడ మొదలుతియ్యగనుండి, నడుమనడుమను దీపితక్కువగానుండి, చివరకుఁ జప్పబడును, అలాగుననే నీచునిస్నేహము మొదట మిక్కిలి యిష్టముగానుండి చివరకు హానితెచ్చును.

క. ఎప్పటికెయ్యది ప్రస్తుత
మప్పటికా మాటలాడి ♦ యన్యులమనముల్
నొప్పింపక తానొవ్వక
తప్పించుక తిరుగువాఁడు ♦ ధన్యుఁడు సుమతీ. 18

టీ. సుమతీ ! ఎప్పటికిన్=ఏసమయమునకు,ఎయ్యది=ఏది, ప్రస్తుతము=అవసరమో, అప్పటికిన్=ఆవేళకు, అమాటలు=తగినమాటలను, ఆడి=పలికి, అన్యులమనముల్=ఇతరుల మనసులను, నొప్పింపక=బాధింపక, తాన్=తాను, నొవ్వక=బాధపడక, తప్పించుక=తప్పించుకొని, తిరుగువాఁడు=నడచుకొనువాఁడు,ధన్యుఁడు=పుణ్యాత్ముఁడు.

తా. ఏసమయమున ఎక్కడ నెట్లుమాట్లాడవలయునో, ఆసమయమునకు దగినట్లు మాటలాడి యెవరికి బాధగలిగింపక తానును పడకుండ తిరుగువాఁడే ధన్యుఁడు.

క. ఎప్పుడు దప్పులు వెదకెడు
నప్పురుషుని గొల్వఁగూడ ♦ దది యెట్లన్నన్
సర్పంబుపడగనీడను
గప్పవసించినవిధంబు ♦ గదరా సుమతీ. 19

టీ. సుమతీ ! ఎప్పుడున్=ఎల్లప్పుడును, తప్పులు=తప్పులను, వెదకెడున్=వెదకునట్టి, అప్పురుషుని=ఆమనుష్యుని, కొల్వన్=సేవించుట, కూడదు=చేయరాదు, అది=అట్లు సేవించుట, ఎట్లు=ఏవిధము, అన్నన్=అనఁగా, సర్పంబు=పాముయొక్క, పడగ=పడగయొక్క, నీడను=నీడయందు, కప్ప, వసించువిధంబు=నివసించినరీతి, కదరా=సుమా.

తా. ఎండ తగులకుండ నుండుటకు సర్పముయొక్క పడగ క్రిందకుఁ బోవు కప్పకువలెనే యెప్పుడును తప్పులనే వెదకు పురుషుని కొల్చినచో దప్పకుండ గీడుగలుగును.

క. ఎప్పుడు సంపదగలిగిన
నప్పుడు బంధువులు వత్తు • రది యెట్లన్నన్
దెప్పలుగఁ జెరువునిండినఁ
గప్పలుపదివేలుచేరుఁ • గదరా సుమతీ. 20

టీ. సుమతీ! ఎప్పుడు=ఏసమయమున, సంపద=భాగ్యము, కలిగిన=కలుగునో, అప్పుడు=ఆసమయమునందే, బంధువులు=చుట్టాలు, వత్తురు=వచ్చెదరు, అది=అట్లువచ్చుట, ఎట్లు=ఏవిధము, అనన్=అనఁగా, చెఱువు=తటాకము, తెప్పలుగన్=పూర్తిగా, నిండినన్=నిండినయెడల, కప్పలు, పదివేలు=అనేకవేలు, చేరున్=ఆచెఱువులకు వచ్చిచేరును, కదరా=సుమా.

తా. చెఱువులోని నీరు పూర్తిగానున్నప్పుడు అనేకవేల కప్పలు వచ్చును. ఆరీతిగానే భాగ్యమున్నప్పుడు అనేకబంధువులు వచ్చుచుందురు. చెఱువులో నీరులేనప్పుడు కప్పలు ఎట్లురావో, అట్లే సంపత్తులేనివారి యింటికి బంధువులు తఱుచుగా రారు.

క. ఏఱకుమీ కసుగాయల
దూఱకుమీ బంధుజనుల • దోషముసుమ్మీ
పాఱకుమీ రణమందున
మీఱకుమీ గురువులాజ్ఞ • మేదిని సుమతీ. 21

టీ. సుమతీ! కసుగాయల=లేఁతగాయలను, ఏఱకుమీ=ముట్టకుము, బంధుజనులన్=చుట్టములను, దూఱకుమీ=తిట్టకుము, దోషముసుమ్మీ=పాపమునుమా, రణమందున్=యుద్ధభూమినుండి, పాఱకుమీ=పరుగెత్తకుము, మేదిని=భూమియందు, గురువులాజ్ఞ=గురువులయొక్క యాజ్ఞను, మీఱకుమీ=అతిక్రమింపకుము.

తా. పండనిలేతకాయలను కోయరాదు. బంధువులను తిట్టకూడదు. యుద్ధమందోడియుఁ బారిపోవరాదు. గురువులమాటకు అడ్డుపలుకకూడదు.

క. ఒకయూరికి నొకకరణము
నొకతీర్పరియైనఁగాక ♦ నొగిఁదఱచైనం
గకవికలుగాక యుండునె
సకలంబునుగొట్టువడక ♦ సహజము సుమతీ. 22

టీ. సుమతీ! ఒకయూరికిన్=ఒకచిన్నపల్లెకు, ఒకకరణమును=ఒక కరణమును, ఒకతీర్పరి=ఒకన్యాయము చెప్పువాడును, ఒగిన్=ఒప్పుగా, ఐనఁగాక=అయినకాని, తఱచు=ఎక్కువగా, ఐనన్=అయినచో, సకలంబును=అంతయును, కొట్టువడక=చెడిపోక, కకవికలు=చెల్లాచెదరు, కాక=అగకుండ, ఉండునె=ఉండదు.

తా. ఒక్కగ్రామమునకు ఒక్కకరణమును ఒక్కన్యాయము చెప్పువాడును ఉండినబాగు. చాలమందియున్నచో నొకరితో నొకరు పోట్లాడి అన్నికార్యములను బాడుచేయుదురు.

క. ఒల్లనిసతి నొల్లనిపతి
నొల్లనిచెలికాని విడువ ♦ నొల్లనివాఁడే
గొల్లండుగాక ధరలో
గొల్లండును గొల్లఁడౌనె ♦ గుణమున సుమతీ. 23

టీ. సుమతీ! ఒల్లనిసతిన్=ఇష్టములేని భార్యను, ఒల్లనిపతిన్=ఇష్టములేని యజమానుని, ఒల్లని చెలికానిన్=ఇష్టములేని స్నేహితుని, విడువఁగన్=విడుచుటకు, ఒల్లనివాఁడే=ఒప్పుకొననివాఁడే, గొల్లండు=గొల్లవాఁడు, (అనమూఢుడు) కాక=అట్లుకాక, ధరలోన్=భూమిపై, గొల్లండును=గొల్లకులమునఁ బుట్టినవాఁడును, గుణమునన్=గుణముచేత, గొల్లఁడు=తెలివి లేనివాఁడు, ఔనె=కాఁజాలఁడు.

తా. ప్రేమలేనిభార్యను, తన్నాదరింపనట్టియజమానుని, అభిమానములేని స్నేహితుని విడువనివాఁడు గొల్లవాఁడు (తెలివిలేనివాడు) కాని గొల్లకుల మందు బుట్టినను మంచిగుణములు కలవాఁడైనచో వాడు గొల్లఁడుకాడు.

క. ఓడనుబండ్లును వచ్చును
ఓడలునాబండ్లమీఁద ♦ నొప్పుగవచ్చున్
ఓడలుబండ్లునువలె
వాడంబడుఁగలిమిలేమి ♦ వసుధను సుమతీ. 24

టీ. సుమతీ ! ఓడలన్=పడవలమీఁద, బండ్లును=బళ్ళును, వచ్చును= వచ్చుచుండును, ఓడలును=పడవలుకూడ, అబండ్లమీదన్=అబండ్లమీదనే, ఒప్పుగన్=బాగుగా, వచ్చున్=వచ్చును, వసుధను=భూమిపై, కలిమి= భాగ్యము, లేమి=దరిద్రంబును, ఓడలుబండ్లునువలె=ఓడలువలెను బండ్ల వలెను, వాడంబడున్=వాడఁబడును.

తా. ఓడలమీఁద బళ్ళును, బళ్ళమీఁదఓడలునువచ్చును. అరీతిగనే ఒకప్పుడు దరిద్రము, వేరొకప్పుడు భాగ్యమువచ్చును.

క. కడుబలవంతుండైనను
పుడమిని బ్రాయంపుటాలిఁ ♦ బుట్టినయింటం
దడ వుండనిచ్చెనేనియుఁ
బడుపఁగ నంగడికిఁదానె ♦ పంపుట సుమతీ. 25

టీ. సుమతీ ! పుడమిని=భూమియందు, కడున్=మిక్కిలి, బలవంతు డైనను=బలముకలిగినవాడైనను, ప్రాయంపుటాలిన్=జవ్వనియగు భార్యను, పుట్టినయింటన్=పుట్టింటియందు, తడవు=చాలకాలము, ఉండనిచ్చెనేని యున్=ఉంచినచో, పడుపఁగన్=పడుపువృత్తిచేయుకొఱకు, అంగడి కిన్=బజారునకు, తానే=తనంతటతానే, పంపుట=పంపుటవంటిది.

తా. బలవంతుడైనను యౌవనాంగియగు మంచివయస్సులోనున్న తన భార్యను బాలకాలము పుట్టింటకడ నుండనిచ్చినచో తాను స్వయముగా పరపురుషులకు ప్రేరేపించుటవంటిది.

క. కనకపుసింహాసనమున
శునకముఁ గూర్చుండఁబెట్టి ♦ శుభలగ్నమునం
దొనరఁగఁ బట్టముగట్టిన
వెనుకటిగుణమేలమాను ♦ వినరాసుమతీ. 26

టీ. సుమతీ! కనకపుసింహాసనమునన్ = బంగారపుసింహాసనముమీద, శునకమున్ = కుక్కను, కూర్చుండఁబెట్టి = బలవంతముగా కూర్చుండునట్లుజేసి, శుభలగ్నమునందున్ = మంచిముహూర్తమునందు, ఒనరఁగన్ = చక్కగా, పట్టమున్ = రాజ్యాభిషేకమును, కట్టినన్ = చేసినప్పటికిని, వెనుకటిగుణము = ఇంతకుముందు దానికున్నబుద్ధిని, ఏల = ఎట్లు, మానున్ = మానివేయును, వినరా = వినుము. (మానదు.)

తా. మంచిముహూర్తమున కుక్కనొకబంగారుసింహాసనమునెక్కించి పట్టాభిషేకము చేసినను మొదటినుండియుండు దానికున్న దుర్గుణములు మానదు, అట్లే నీచున కెంత గొప్పపదవివచ్చినను తననీచపు పనిమాత్రము మానడు.

క. కప్పకు నొరగాలైనను
సర్పమునకు రోగమైన ♦ సతితులువైనన్
ముప్పునదరిద్రుఁడైనను
తప్పదుమఱిదుఃఖమగుట ♦ తథ్యముసుమతీ. 27

టీ. సుమతీ! కప్పకున్ = కప్పకు, ఒరగాలైనన్ = ఒకకాలుకుంటిదైనను, సర్పమునకు = పామునకు, రోగమైన = జబ్బువచ్చినను, సతి = ఆడుది, తులువైనన్ = దుర్మార్గురాలైనను, ముప్పునన్ = ముసలితనమందు, దరిద్రుడైనన్ = డబ్బులేకపోయినను, మఱి = మిక్కిలి, దుఃఖమగుట = కష్టముకలుగుట, తప్పదు = మానదు, తథ్యము = నిజము.

తా. ఎగురుచునడచెడి కప్పకొక కాలు కుంటియైన కష్టము, పొట్ట సహాయమున పాము నడచునుగాన దానికి జబ్బుచేసిన కష్టము. ముసలితనమున దరిద్రుడైనచో సంపాదనలేక పోవుటచే కష్టము. గయ్యాళిభార్యను తృప్తిచేయుట కష్టము.

క. కమలములు నీటఁబాసినఁ
గమలాప్తునిరశ్మిసోఁకి ♦ కమిలినభంగిన్
దమతమనెలవులు దప్పినఁ
దమమిత్రులు శత్రులౌట ♦ తథ్యముసుమతీ. 28

టీ. సుమతీ ! కమలములు=తామరపుష్పములు, నీటఁబాసినన్=నీటినుండి బయటకు వదలినచో, కమలాప్తుని=పద్మములకు స్నేహితుడైన సూర్యునియొక్క, రశ్మి=కిరణము, సోఁకి=తగిలి, కమిలినభంగిన్=వాడిపోయినరీతిగా, తమతమనెలవులు=తాముప్పుడును ఉండుస్థానములను, తప్పినన్=విడిచినయెడల, తమమిత్రులు=తమస్నేహితులే, శత్రులౌట=తమకువిరోధులగుట, తథ్యము=యథార్థము.

తా. తామరపువ్వులను నీటిలోనుండి తీసి బయటపారవేసినయెడల, తమస్నేహితుఁడగు సూర్యకిరణములుదాకి వాడిపోవును. అరీతిగానే యెవరుగాని తామున్న స్థానములను దప్పినయెడల తమమిత్రులు తమకే శత్రులౌదురు.

క. కరణముఁ గరణము నమ్మిన
మరణాంతకమౌనుగాని ♦ మనలేఁడుసుమీ
కరణము తనసరికరణము
మఱినమ్మక మర్మమీక ♦ మననగు సుమతీ. 29

టీ. సుమతీ ! కరణమున్=గ్రామమునందలి లెక్కలను వ్రాయువానిని కరణము=మరియొకకరణము, నమ్మిన = నమ్మియున్నచో, మరణాంతకమౌనుగాని=చావునకుసిద్ధమయినంత కష్టమగునె కాని, మనలేఁడుసుమీ=

స్వేచ్ఛగా బ్రతుకలేఁడు, (కావున) కరణము=ఒకకరణము, తన సరికరణము=తనతో సమానమగు మఱియొకకరణమును, నమ్మక=నమ్మియుండక, మర్మము=రహస్యము, ఈక=తెలుపక, మనవలెన్=బ్రతుకవలెను.

తా. ఒకయూరికరణము వేరే మఱియొక యూరికరణమును నమ్మియుండి తనరహస్యములు మొదలగువానిని నతనికి దెల్పినచో తప్పక కష్టము కలిగి తీరును.

క. కరణముల ననుసరింపక

వెరసంబునఁ దిన్నతిండి ◆ వికటించుఁజుమీ

యిరుసునఁ గందెనఁ బెట్టక

పరమేశ్వరుబండియైనఁ ◆ బాఱదు సుమతీ. 30

టీ. సుమతీ ! కరణముల=గ్రామకరణములను, అనుసరింపక=వెంటనుండి ఆశ్రయింపక, విరసంబునన్=అగౌరవముచే లెక్కలేనట్లుగా, తిన్నతిండి=తిన్నఅన్నము, వికటించుఁజుమీ=ఒంటియందు కుదురుగానుండక వికటించును, ఇరుసునన్=బండిచక్రముయొక్క యిరుసునందు, కందెనన్=మసియనుదానిని, పెట్టక=ఉంచక, పరమేశ్వరు బండియైనన్=శివునియొక్క బండియైనను, పాఱదు=నడువదు.

తా. ఈశ్వరునిబండియైన నిరుసునందు మసిని బూయకుండ కదలని రీతిని కరణమును ఆశ్రయించి వారిని సంతోషపెట్టక నిర్లక్ష్యముగాతిరిగినవానికి తిన్నఅన్నముకూడ కడుపులోనిముడదు.

క. కరణము సాదై యున్నను

గరి మదముడిగినను బాము ◆ గఱవక యున్నన్

ధరఁ దేలుమీటకున్నను

గరమరుదుగ లెక్కగొనరు ◆ గదరా సుమతీ. 31

టీ. సుమతీ ! కరణము=గ్రామకరణము, సాదై=పైకిమంచివాడుగా, [illegible] కరి=ఏనుగు, మదముడిగినను=ఏనుగు తనబలముచే

కలిగిన మదమును విడిచినను, పాముకఱవక=కాటు వేయక, ఉన్నన్=ఉండినన్, ధరన్=భూమియందు, తేలు = వృశ్చికము, మీటక = కుట్టక, ఉన్నన్=ఉన్నను, కరము=మిక్కిలి, అరుదుగన్=ఆశ్చర్యముగా, లెక్కగొనరుగదా=లెక్కసేయరునుమా.

తా. కరణము మంచివాడైనను, ఏనుగు మదములేనిదైనను, పాముకఱవకయున్నను, తేలుకుట్టకుండినను, జనులు లక్ష్యపెట్టరు.

క. కసుగాయఁ గఱచి చూచిన
మసలక దన యొగరుగాక ♦ మధురంబగునా
పసగలుగుయువతులుండఁగఁ
బసిబాలలఁ బొందువాఁడు ♦ పశువుర సుమతీ. 32

టీ. సుమతీ! కసుగాయన్=లేతదగు పచ్చికాయను, కఱచిచూచినన్=కొరికిచూచినచో, మసలక=వెంటనే, తనయొగరు=తనకు పుట్టుకతోనే ఉన్న ఒగరుగుణము, కాక=ఉండక, మధురంబగునా=తియ్యనిదెట్లగును, (కాదు) పస=సారము, గలయువతులు=కలిగినయౌవ్వనవతులైన స్త్రీలు ఉండగన్-ఉండగా, పసిబాలలన్=ఏమియు నెరుంగని పిల్లలను, పొందువాడు=అనుభవించువాడు, పశువుర=పశువువంటివాడే.

తా. బాగుగా పండినపండ్లను విడిచి పచ్చికాయలను తినువానిరీతిగా యౌవ్వనవంతులగు స్త్రీలనేకులుండ వారినివిడచి పసిబాలికలను పొందువాడు నాలుగుకాళ్ళుగల పశువుతో సమానుడు.

క. కవిగానివాని వ్రాతయుఁ
నవరసభావములులేని ♦ నాతులవలపుం
దవిలి చను పందినేయని
వివిధాయుధకౌశలంబు ♦ వృథరా సుమతీ. 33

టీ. సుమతీ ! కవిగానివాని=పండితుడుగానివానియొక్క, వ్రాతయు=వాక్యరచనయు, నవరసభావములు=శృంగారరసము మొదలగు రసములు లేని=యెరుంగని, నాతుల=స్త్రీలయొక్క, వలపుల=మోహమును,తవిలి=చిక్కుపడి, చనువందిల=పారిపోవునట్టిపందిని, ఏయని=చంపలేనివాని, వివిధాయుధకౌశలంబు=అనేకవిధములయిన బాణములయొక్క ఎక్కుపెట్టుటందలి నేర్పును, వృథ=వ్యర్థము సుమా.

తా. కవిత్వము చెప్పలేనివాడు చేసిన గ్రంథము, శృంగారము తెలియని స్త్రీలమీది మోహమును, సమయముదొరికినను పందినిగొట్టజాలనివాని బాణము వేయుటయందలి నైపుణ్యమును వ్యర్థము.

క. కాదుసుమీ దుస్సంగతి
పోదుసుమీ కీర్తి కాంత ♦ పొందినపిదపన్
వాదుసుమీ యప్పిచ్చుట
లేదుసుమీ సతులవలపు ♦ లేశము సుమతీ. 34

టీ. సుమతీ ! దుస్సంగతి=దుర్జనసహవాసము, కాదుసుమీ=చేయకూడదుసుమా, కీర్తికాంత=కీర్తియనెడుస్త్రీ, పొందినపిదపన్=లభించినతరువాత పోదుసుమీ=విడిచిపోదుసుమా, అప్పు=ఋణమును ఇచ్చుట, వాదుసుమీ=జగడము సుమా, సతులవలపు=స్త్రీలకుప్రేమ, లేశమున్=కొంచెమును, లేదుసుమీ=లేదుగదా.

తా. దుర్మార్గులతో స్నేహము చేయగూడదు. కష్టపడి తెచ్చుకొన్నకీర్తి తొలగిపోదు, ఋణమువయిచ్చుట జగడములకు కారణమగును. స్త్రీలకు నిజమైనప్రేమ కొంచెమైన నుండదు.

క. కామునకుఁడు తనిసివిడిచిన
కోమలిఁ బరవిటుఁడు గవయఁ ♦ గోరుటయెల్లం
బ్రేమమునఁ జెఱకుపిప్పికి
జీమలువెసమూఁగినట్లు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 35

టీ. సుమతీ ! కాముకుడు=స్త్రీని ఆశించినవాఁడు, తనివి=ఆశ తీర్చుకొని విడిచిన కోమలిన్=విడిచిపెట్టిన స్త్రీని, పరవిటుఁడు=మఱియొక కాముకుడు, కవయఁ గోరుట=సంగమించుటకు సిద్ధమగుట, ఎల్లన్=ఎంతయు, చెఱకుపిప్పికిన్=నమలి రసమును పీల్చివేయగా మిగిలిన పిప్పికి, ప్రేమునన్=మిగుల యిష్టముతో, చీమలు=చీమలు, వెస=శీఘ్రముగా, మూగినట్లు=చుట్టుకొనినట్లె, సిద్ధము=నిజము.

తా. ఒకఁడొక స్త్రీని ముందుగ సంగమించి విడచిన పిమ్మట నాస్త్రీని వేరొకఁడు సంగమింపవలెనని కోరుట, పిప్పిగా నమలి రసమును పీల్చి చెఱకును పారవేసిన దానికి చీమలు మూగునట్లేయగును.

క. కారణము లేని నగవును
బేరణమును లేనిలేమ ♦ పృథివీస్థలిలోఁ
బూరణము లేని బూరెయు
వీరణములు లేనిపెండ్లి ♦ వృథరా సుమతీ. 36

టీ. సుమతీ ! కారణము లేని నగవును=కారణము లేకుండ నివ్వుట, పేరణమును లేనిలేమ=రవికతొడగకుండ నియాఁడుదియు, పృథివీస్థలిలోన్=భూమియందు, పూరణము=బెల్లముతో గలిసిన పప్పుముద్ద, లేనిబూరియు=లేనట్టి బూరెయును, వీరణములు=వాద్యములు, లేని పెండ్లి=లేనట్టి వివాహమును, వృథరా=వ్యర్థముగదా.

తా. తగినంత కారణము లేని నవ్వు, రవిక తొడగని యాఁడుదియు, పూర్ణము లేని బూరె, వాద్యములు లేని పెండ్లి వ్యర్థములు.

క. కులకాంతతోడ నెప్పుడుఁ
గలహింపకు వట్టితప్పు ♦ ఘటియింపకుమీ
కలకంఠికంటి కన్నీ
రొలికిన సిరి యింటనుండ ♦ నొల్లదు సుమతీ. 37

టీ. సుమతీ ! కులకాంతతోడన్=భార్యతో, ఎప్పుడున్=ఏవేళను, కలహింపకు=దెబ్బలాడకు, వట్టితప్పు=లేనిపోని నేరమును, ఘటియింపకుమా=ఆమెపైమోపకుసుమా, కలకంఠికంటి=ఆస్త్రీకంటి, కన్నీరు=కంటినీరు ఒలికినన్=జారిపడినట్టయితే, ఇంటన్=ఆఇంటియందు, సిరి=లక్ష్మి, ఉండఁగ=ఉండుటకై, ఒల్లదు=యిష్టపడదు.

తా. భార్యపై లేనిపోని నేరములను పెట్టి ఆమెతో విరోధపడకూడదు ఏలయనగా అట్టిస్త్రీలు దుఃఖించినపు డాస్త్రీలకంటినుండి నీరేయింటిలో జారునో నాయింట్లో లక్ష్మియుండుట కిష్టపడదు.

క. కూరిమిగల దినములలో
నేరములెన్నఁడునుగలుగ ♦ నేరవు మఱియా
నూరిమివిరసంబైనను
నేరములేతోఁచుచుండు ♦ నిక్కము సుమతీ. 38

టీ. సుమతీ ! కూరిమి=ప్రేమ, కలదినములలోన్=కలిగియున్న దినంబులందు, ఎన్నడును=ఎప్పటికిని, నేరములు=తప్పులు, కలుగనేరవు=కలుగవు మఱి=కాని, ఆకూరిమి=ఆప్రేమ, విరసంబైనన్=చెడిపోయినదైనప్పుడు, నేరములే=తప్పులే, తోఁచుచుండున్=కనబడును, నిక్కము.

తా. సిరపడుస్నేహముతో నున్నంతకాలము ఒకరొకరియెడ తప్పులు చేసినను గానరావు, స్నేహమెప్పుడుచెడునో యప్పుడు తప్పులేకపోయినను, అన్నియు తప్పులుగానే కనిపించును.

క. కొంచెపునరుసంగతిచే
నంచితముగఁగీడువచ్చు ♦ నదియెట్లన్నన్
కించిత్తు నల్లిగఱచిన
మంచమునకుఁ జేటువచ్చు ♦ మహిలో సుమతీ. 39

టీ. సుమతీ ! మహిలోన్=భూమిపై, కొంచెపునరుసంగతి చేసన్=అల్పుడగు పురుషుని స్నేహముచేత, అంచితముగన్=ఒప్పుగా, కీడు=అపకారము, వచ్చున్=వచ్చితీరును, అది=అపాయము వచ్చుట, ఎట్లు=ఏవిధముగా అన్నన్=అనఁగా, కించిత్తునల్లి=చిన్నదగునల్లి, కరచినన్=కుట్టినచో, మంచమునకున్=మంచమునకు, చేటు=నష్టము, వచ్చున్=వచ్చితీరును.

తా. నల్లులున్న మంచమునకు నష్టమైనట్లు నీచునితోటి స్నేహమువలన గొప్పఆపదలు సంభవించును, నీచులస్నేహము చేయరాదు.

క. కొక్కోకమెల్లఁజదివినఁ
జక్కనివాఁడైన రాజ ♦ చంద్రుండైనన్
మిక్కిలిరొక్కములియ్యక
చిక్కదురా వారకాంత ♦ సిద్ధము సుమతీ. 40

టీ. సుమతీ ! కొక్కోకము=కామశాస్త్రము, ఎల్లన్=అంతయు, చదివినన్=చదివినను, చక్కనివాఁడు=చాలఅందమైనవాఁడు, ఐనన్=అయినను, రాజచంద్రుడైనన్=గొప్పరాజైనను, మిక్కిలి రొక్కములు=చాలాసొమ్ములు, ఇయ్యక=ఇయ్యకుండగా, వారకాంత=భోగముస్త్రీ, చిక్కదురా=వశముగాదురా, సిద్ధము=ఇది ప్రసిద్ధమైనదే.

తా. కామశాస్త్రమునందలి రహస్యములనుజదివి రగడు దేరినవాడైనను చాల సౌందర్యవంతుఁడైనను, గొప్పరాజైనను చాలడబ్బియ్యకుండ వేశ్యాస్త్రీస్వాధీనము గాదు. భోగముదానికి ధనమే ప్రధానమగుటయే దీనికి కారణము.

క. కొరగాని కొడుకుబుట్టిన
కొరగామియెగాదుతండ్రి ♦ గుణములు చెఱుచుం
జెఱకుతుదవెన్ను పుట్టినఁ
జెఱకునఁదీపెల్లజెఱచు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 41

టీ. సుమతీ! కొఱగానికొడుకు=ప్రయోజకత్వమును సంపాదింపని పుత్రుడు, పుట్టినయెడల=జనించినచో, కొఱగామియే=ఒక ప్రయోజకత్వము మాత్రమే లేకపోవుటకాదు, తండ్రిగుణములు=తనతండ్రి కిదివరకున్న మంచిగుణములనుకూడ, చెరచున్=చెడునట్లు చేయును, చెరకుతుదన్ = చెఱకుగెడకుచివరను, వెన్నుపుట్టినన్=కంకిపుట్టినచో, చెఱకునన్=చెరకు కఱ్ఱయందలి, తీపెల్లన్=తియ్యఁదనమునంతను, చెరచున్=పోఁగొట్టును, సిద్ధము=యదార్థము.

తా. చెరకుగడకు చివర కంకివేసిన గడయొక్క మాధుర్యముకూడ నుండదు. ఆరీతిగానే కుమారుడు మంచిగుణవంతుండు కానిచో తలిదండ్రులకుఁగూడ యిదివరకున్న కీర్తిపోయి అపకీర్తి వచ్చును.

క. కోమలివిశ్వాసంబును
బాములతోఁజెలిమి యన్య ♦ భామలవలపున్
వేముల తియ్యఁదనంబును
భూమీశుల నమ్మికలును ♦ బొంకుర సుమతీ. 42

టీ. సుమతీ! కోమలివిశ్వాసంబును=స్త్రీకి నమ్మికయుండుటయు, పాములతో=సర్పములతో, చెలిమి=స్నేహంబును, అన్యభామలవలపున్=యితరస్త్రీలయొక్క మోహంబును, వేములతియ్యఁదనంబును=వేఁపచెట్లయొక్క మాధుర్యమును, భూమీశుల నమ్మికలును=రాజులయొక్క విశ్వాసంబులును, బొంకుర=అబద్ధమే.

తా. ఆఁడుదాని నమ్మికయును, పాములతోడి సహవాసంబును, వేఁప చెట్లకు తీపియుండుటయును, యితరుల ఆడవాండ్లకు యిష్టమును, రాజుల యొక్క విశ్వాసంబులును స్థిరమై నిజముకావు.

క. గడనగలమగనిఁ జూచిన
నడుగడుగున మడుగులిడుదు ♦ రతివలు దమలో

గడనుడుగుమగనిఁజూచిన
నడపీనుఁగు వచ్చెనంచు ♦ నగుదురు సుమతీ. 43

టీ. సుమతీ ! గడన=ఆర్జనము, గలమగనిన్=ఉన్నపెనిమిటిని, చూచినన్=చూచినచో, అతివలు=స్త్రీలు, అడుగడుగునన్=ప్రతిఅడుగునకును మడుఁగుల=బట్టమడతలు, ఇడుదురు=పెట్టుచుందురు, గడన=ఆర్జనము, ఉడుగుమగనిన్=చేయలేని భర్తను, చూచినన్=చూచినయెడల, నడపీనుఁగు=నడవగలశవము, వచ్చెననుచున్=వచ్చెననుచు, తమలోన్=తమహృదయములందు, నగుదురు=నవ్వుదురు.

తా. స్త్రీలు యెక్కువగా ధనమును సంపాదించు తమభర్తలకు రాగానే పాదమెక్కడ నరిగిపోవునో యనునట్లుపచారము చేయుదురు. ధనమునార్జనచేయని భర్తవచ్చినచో లక్ష్యముచేయక అయిష్టమును చూపుదురు.

క. చింతింపకు కడచినపని
కింతులు వలతురని నమ్మ ♦ కెంతయు మదిలో
నంతఃపుర కాంతలతో
మంతనములు మాను మిదియె ♦ మతముర సుమతీ. 44

టీ. సుమతీ! కడచినపనికిన్=అయిపోయినకార్యమునకు, చింతింపకు=విచారమునొందకుము, ఇంతులు=ఆడవాండ్రు, వలతురని=ప్రేమింతురనుకొని, మదిలోన్=హృదయమున, ఎంతయు=లేశమైనను, నమ్మకు=నమ్మియుండవద్దు, అంతఃపురకాంతలతో=రాణివాసమునందుండుస్త్రీలతో, మంతనము=రహస్యముగమాటలాడుట, మానుము=మానివేయుము, ఇదియె=ఇదే మతమురా=యిష్టమునుమా.

తా. అయిపోయినదానినిగురించి విచారింపవద్దు. స్త్రీలప్రేమసిజమైనది కాదు. అంతఃపురస్త్రీలతో రహస్యముగ మాటలాడకుము. ఇవేవియు మంచివికావునుమా.

క. చీమలు పెట్టినపుట్టలు
పాములకిరవైనయట్లు ♦ పామరుఁడుదగన్
హేమంబుఁగూడఁబెట్టిన
భూమీశులపాలఁజేరు ♦ భువిలో సుమతీ. 45

టీ. సుమతీ ! భువిలోన్=భూమియందు చీమలు, పెట్టినపుట్టలు=పెట్టు కొన్నపుట్టలు, పాములకున్=సర్పములకు, ఇరవైనయట్లు=స్థానమైనట్లు, పామరుఁడు=మూర్ఖుఁడు, హేమంబున్=బంగారమును, తగన్=ఒప్పునట్లుగా, కూడబెట్టినన్ = నిలువచేసినచో, భూమీశులపాలన్=రాజుల యొక్క సన్నిధిని, చేరున్=చేరితీరును.

తా. చీమలు పెట్టినపుట్టలు తుదకు పాములకు నివాసంబులగును, అట్లే నీచుడు తాననుభవింపక ధనముకూడఁబెట్టినచో చివరకు రాజులవశమగును.

క. చుట్టములు గానివారలు
చుట్టములము నీకటంచు ♦ సొంపుదలిర్పన్
నెట్టుకొని యాశ్రయింతురు
గట్టిగ ద్రవ్యంబుగలుగఁ గదరా సుమతీ. 46

టీ. సుమతీ ! చుట్టములు కానివారలు=బంధువులుకానట్టి మనుజులు, గట్టిగన్=విస్తారముగా, ద్రవ్యంబు=డబ్బు,కలుగన్=ఉండగానే, నీకున్-నీకు,చుట్టములము=బంధువులము, అటంచున్=అనిపలుకుచు, సొంపు=అందము, దలిర్పన్=ఒప్పగా, నెట్టుకొని=ప్రయత్నించి, ఆశ్రయింతురు= సేవింతురు, కదరా=కాదా.

తా. ధనమును సంపాదింపగానే యదివరలో యెన్నడును బంధువులు కానివారైనను మేము మీకు బంధువులమని వరుసలుచెప్పుచు ధనవంతుల నాశ్రయించెదరు.

క. చేతులకుఁ దొడవుదానము
భూతలనాథులకుఁ దొడవు ♦ బొంకమి ధరలో

నీతియె తొడ వెవ్వారికి
నాతికి మానంబుతొడవు ♦ నయముగ సుమతీ. 47

టీ. సుమతీ! చేతులకున్=చేతులకు, దానము=ఈవి, తొడవు=భూషణము, ధరలోన్=భూమిపై, భూతలనాథులకున్=ప్రభువులకు, బొంకమి=అబద్ధము పలుకకుండుటయే, తొడవు=అలంకారమువంటిది, ఎవ్వారికిన్=అందరికి, నీతియ=న్యాయముపలుకుటయే, తొడవు=అలంకారము, నాతికిన్=ఆడుదానికి, నయముగన్=చక్కగా, మానంబు=మంచితనము, తొడవు=అలంకారమువంటిది.

తా. చేతులకు దేనినైన యితరులకు దానముచేయుట, రాజులకు సత్యముపలుకుట, స్త్రీలకు మానము, సమస్తజనులకు న్యాయావలంబనమును ఆభరణములవలె కాంతినిచ్చును.

క. తడవోర్వక యొడలోర్వక
కడువేగంబడిసిపడినఁ ♦ గార్యంబగునే
తడవోర్చిన నొడలోర్చినఁ
జెడిపోయిన కార్యమెల్లఁ ♦ జేకుఱు సుమతీ. 48

టీ. సుమతీ! తడవు=ఆలస్యమును, ఓర్వక=సహింపక, ఒడలు=శరీరమును, ఓర్వక=సహింపక, కడున్=మిక్కిలి, వేగంబు=వడితో, అడిచిపడినన్=మండిపడినయెడల, కార్యంబు=పని, అగునే=సాఫల్యమగునా? కాదు. తడవు=ఆలస్యమును, ఓర్చినన్=ఓపికతో నాగినను, ఒడలు=దేహమును, ఓర్చినన్=సహించినను, చెడిపోయినకార్యము=పాడయినపని, ఎల్లన్=అంతయును, చేకూరును=సిద్ధించును.

తా. తొందరపడక శరీరమునువంచి పనిచేసికొనినవారికి జెడిపోయిన కార్యములుకూడ మంచివిగా నగును. తొందరపడి కష్టపడక మాకేమని గర్వపడి చేసినకార్యము లెవరికైనను సిద్ధముకానున్న కార్యమైనను చెడి పోయి తీరును.

క. తనకోపమె తనశత్రువు
తనశాంతమె తనకురక్ష ♦ దయచుట్టంబౌ
తన సంతోషమె స్వర్గము
తనదుఃఖమె నరకమండ్రు ♦ తథ్యముసుమతీ. 49

టీ. సుమతీ ! తనకోపమె=తనకోపమే, తనశత్రువు=తనవిరోధి, తనశాంతమె=తననెమ్మదియె, తనకున్=తనకు, రక్ష=రక్షించునది, దయ=దయ, చుట్టంబు=బంధువు, ఔన్=అవును, తనసంతోషమె=తనయొక్క ఆనందమె, స్వర్గము=ఇంద్రపదవి, తనదుఃఖమె=తనవిచారమె, నరకము=యమలోకము, అండ్రు=అనియందురు, తథ్యము=యాదార్థము.

తా. తనకోపమేశత్రువు, తనశాంతమే తనను రక్షించును, తనదయయె బంధువువలె నాదరించును, తనసంతోషమె తనకుస్వర్గసుఖము. తనదుఃఖమే తనకు నరకము.

క. తనయూరి తపసితనము
దనపుత్రుని విద్యపెంపుఁ ♦ దనసతిరూపుం
దనపెరటి చెట్టుమందును
మనసున వర్ణింపరెట్టి ♦ మనుజులు సుమతీ. 50

టీ. సుమతీ ! తనయూరి తపసితనమును=తనగ్రామమునందు తనతపోనిష్ఠయు, తనపుత్రునివిద్య పెంపున్=తనకుమారునియొక్క విద్యావిశేషంబును, తనసతిరూపున్=తనభార్యయొక్క అందమును, తన పెరటిచెట్టు మందును=తనయింటిదొడ్డిలోఁ బెరుగుచున్న చెట్టుయొక్క యౌషధమును, మనసునన్=ఇష్టముతో, ఎట్టిమనుజులున్ = ఎటువంటి మానవులును, వర్ణింపరు=మెచ్చరు.

తా. తనగ్రామమునందు తానుజేయు ఎక్కువతపస్సును, కొడుకుయొక్క ఎక్కువ చదువును, భార్యయొక్క అందంబును, తన పెరటిచెట్టు మందును ఏమనుష్యులుకూడ పొగడి చెప్పుకొనరు.

క. తనకలిమి యింద్రభోగము
తనదుఃఖమె సర్వలోక ♦ దారిద్ర్యంబున్
తనచావు జలప్రళయము
తనవలచినయదియె రంభ ♦ తథ్యముసుమతీ. 51

టీ. సుమతీ ! తనకలిమి=తనభాగ్యమె,ఇంద్రభోగము=దేవేంద్రసుఖము తనదుఃఖమె=తనయేడుపే,సర్వలోకదారిద్ర్యంబున్-సమస్తలోకములదారిద్ర్యము,తనచావు=తనుచచ్చుటే,జలప్రళయము=యుగాంతమునందువచ్చు నీటికష్టము, తనవలచినదియె=తాను ప్రేమించినస్త్రీయే, రంభ=రంభయను పేరుగల దేవవేశ్య, తథ్యము=యదార్థము.

తా. తనభాగ్యమే తనకు నింద్రభోగమగనుండును. తనవిచారమేసకల లోకమునకు దారిద్ర్యమని తలంచును. తనమరణమే ప్రళయకాలమందలి జలమయమైన యుపద్రవముగానెంచును. తాను కోరిన ఆడుదియే రంభ యనుకొనును.

క. తనవారు లేనిచోటను
జనవించుక లేనిచోట ♦ జగడము చోటన్
అనుమానమైనచోటను
మనుజునకును నిలువఁదగదు ♦ మహిలోసుమతీ. 52

టీ. సుమతీ ! మహిలోన్=భూమియందు, తనవారు=తనచుట్టములు, లేనిచోటను=లేనిచోట, చనువు=చనుమానము. ఇంచుక=కొంచమైనను, లేనిచోటన్=లేనిప్రదేశమందును,జగడముచోటన్=కలహముగలస్థలమునందును అనుమానమైనచోటను=సందేహముగల ప్రదేశమునందును, మనుజునకున్=మనుష్యునకు, నిలువన్=నిలుచుట, తగదు=యోగ్యముకాదు.

తా. తనకు దగ్గరబంధువులు లేనిచోటను తనకుఁజనువులేని ప్రదేశమందు అనుమానముగలచోట్లను మనుజులుండరాదు.

క. తమలము వేయనినోరును
రమణుల చనుమొనలమీద ♦ రాయని మేనుం
గమలములు లేనికొలఁకును
హిమధాముఁడు లేనిరాత్రి ♦ హీనము సుమతీ. 53

టీ. సుమతీ ! తమలము=తాంబూలము, వేయునినోరును=వేసికొనవట్టి నోరును, రమణులచనుమొనలమీదన్=స్త్రీలచంటిచివరలందు, రాయని మేనున్=రాయనిశరీరమును, కమలములు=పద్మములు, లేనికొలకును= లేనట్టి చెరువున్ను, హిమధాముడు=చంద్రుడు, లేనిరాత్రి=ఉండనిరాత్రి యును, హీనము=కాంతివిహీనమైనవి.

తా. తాంబూలమును వేసికొనినవోరు శుభముగానుండును పురుషుని శరీరము ఆడుదాని చంటిమొనలను పెట్టి రాచిన సుఖమునిచ్చును. సరస్సు నందుపద్మములున్న శోభతెచ్చును. రాత్రియందు చంద్రుడున్న ప్రకాశము కలుగును.

క. తలనుండు విషము ఫణికిని
వెలయుంగాఁ దోఁకనుండు ♦ వృశ్చికమునకున్
దలతోఁకయనక యుండును
ఖలునకు నిలువెల్లవిషము ♦ గదరాసుమతీ. 54

టీ. సుమతీ ! ఫణికిని=పామునకు, విషము=విషము, తలన్=శిరస్సున ఉండున్=ఉండును, వెలయుంగాన్=విస్తారముగా,వృశ్చికమునకున్=తేలు నకు, తోకయందు, ఉండున్=ఉండును, ఖలునకున్=దుర్మార్గునకు, నిలు వెల్లన్=దేహమంతటను, విషముగదరా=విషముండునుగదా.

తా. పామునకు నోటియందును, తేలునకు దోకయందును మాత్రము విష ముండునుకాని దుర్మార్గునకు తల తోకయను నిర్ణయంబులేక శరీరమంత టను విషమేయుండును.

క. తలపొడుగుధనముఁబోసిన
వెలయాలికి నిజములేదు ♦ వివరింపంగాఁ
దలదడవి బాసఁజేసిన
వెలయాలినినమ్మరాదు ♦ వినురా సుమతీ. 55

టీ. సుమతీ ! తలపొడుగు=తలయంతయెత్తు, ధనముఁ=ధనమును, పోసినఁ=పోసినప్పటికి, వెలయాలికిఁ=భోగముదానికి, నిజము=యదార్థము, లేదు=రాదు, వివరింపంగాఁ=విచారింపగా, తలఁ=నెత్తిమీద, తడవి=చెయివేసి, బాసఁ=ప్రమాణము, చేసినఁ=చేసినప్పటికిని, వెలయాలిని=భోగముదానిని, నమ్మరాదు=నమ్మకూడదు, వినురా=వినుము.

తా. తానెంతయెత్తుండునో అంతయెత్తునను ధనము గుమ్మరించినను భోగముది కపటములేకుండ మాటలాడదు. కాబట్టి నెత్తిమీద చేయిపెట్టుకొని ప్రమాణముచేసినను భోగముదానిని యెప్పుడును నమ్మకూడదు.

క. తలమాసిన నొలుమాసిన
వలువలుమాసినను బ్రాణ ♦ వల్లభునైనం
గులకాంతలైనరోతురు
తిలకింపఁగ భూమిలోనఁ ♦ దిరముగ సుమతీ. 56

టీ. సుమతీ ! భూమిలోఁ=లోకమందు, తిలకింపగాఁ=చూడగా, తల=శిరస్సు, మాసినఁ=మాసినను, ఒడలు=శరీరము, మాసినఁ=మట్టియైనను, ప్రాణవల్లభునైనఁ=భర్తనయినను, కులకాంతలైన=కులస్త్రీలయినను, తిరముగన్=నిజముగా, రోతురు=ఏవగింతురు.

తా. తల, శరీరము, వస్త్రములు మాసినచో భర్తయైనను కాంతలు ఏవగింతురు.

క. తాననుభవింపనర్థము
మానవపతిఁ జేరుఁ గొంత ♦ మఱిభూగతమౌఁ
గానలనీఁగలుగూర్చిన
తేనియయొరుఁ జేరునట్లు ♦ తిరగము సుమతీ. 57

సుమతీ ! కానలన్=అడవులయందు, ఈగలు=తేనెటీగలు, కూర్చిన తేనియ=కూడబెట్టిన తేనె, ఒరున్=పరుని, చేరునట్లు=చేరువిధముగా, తాను అనుభవింపని=ఉపయోగించుకొనని, అర్థము=ధనము, తిరముగన్- నిజముగా కొంత=కొంతభాగము, మానవపతిన్=రాజును, చేరున్=చేరును, మఱి=మఱియును, కొంత=కొంతభాగము, భూగతము=నేలపాలు, ఔన్=అగును.

తా. వనమునందు తేనెటీగలు పుష్పములనుండి తీసినపూదేనె యీగలకు దొరకక పరులకు లభించినట్లు, మనుజుడు తా నుపయోగింపక కూడబెట్టిన ధనము కొంత రాజులపాలును, కొంత నేలపాలు నయిపోవును.

క. దగ్గఱగొండెము సెప్పెడు
ప్రెగ్గడ పలుకులకు రాజు ♦ ప్రియుఁడై మఱితా
నెగ్గు ప్రజకాచరించుట
బొగ్గులకై కల్పతరువుఁ ♦ బొడుచుటసుమతీ. 58

టీ. సుమతీ ! దగ్గరన్=సమీపమున, కొండెము=అబద్ధము, చెప్పెడు ప్రెగ్గడపలుకులన్=చెప్పునట్టిమంత్రి వాక్యములకు, రాజు ప్రియుడై-యిష్టము కలవాడై, మఱి=మఱియు, తాన్=తాను, ఎగ్గు=అపకారమును, ప్రజలకున్=లోకులకు, ఆచరించుట=ఒనర్చుట, బొగ్గులకై=మసికొరకు, కల్పతరువున్=కల్పవృక్షమును, పొడుచుట=పీకివేయుటవంటిది.

తా. చాడీలుచెప్పు మంత్రిమాటలునమ్మి రాజు ప్రజలనుశిక్షించుట మసిబొగ్గులకై కల్పతరువును గాల్చుటవంటిది.

క. ధనపతిసఖుఁడై యుండిన
నెనయంగాశివ్రుఁడు భిక్ష ♦ మెత్తగవలసెం
దనవారి కెంతగలిగినఁ
దనభాగ్యమె తనకుఁగాక ♦ తథ్యముసుమతీ. 59

టీ. సుమతీ ! ధనపతి=కుబేరుఁడు, సఖుఁడై=మిత్రుఁడయి, ఉండినన్=ఉన్నను, ఎనయంగాన్=బాగుగా, శివుడు=ఈశ్వరుఁడు, బిచ్చమును, ఎత్తఁగవలసెన్=అడుగవలసి వచ్చెను, తనవారికిన్=తనచుట్టములకు, ఎంతగలిగినన్=ఎంతభాగ్యముయున్నను, తనభాగ్యమే=తనయదృష్టమె, తనకున్=తనకు, కాక=అవునుగాక, పరులభాగ్యము తనకును, దనసంపద పరులకును రానేరదు, తథ్యము=నిజము.

తా. కుబేరున కెన్నిధనరాసులుగల కొట్లున్నను అతనికి స్నేహితుఁడైన ఈశ్వరుఁడు ముష్టియెత్తియే జీవింపవలసివచ్చెను. కాని శివునికి, కుబేరుని ఐశ్వర్యమబ్బలేదు. కాబట్టి యెవరియదృష్టమువారిదే.

క. ధీరులకుఁజేయుమేలది
సారంబగు నారికేళ ♦ సలిలముభంగిన్
గౌరవమున మఱిమీఁదట
భూరిసుఖావహమునగును ♦ భువిలోసుమతీ. 60

టీ. సుమతీ ! ధీరులకున్=బుద్ధిమంతులకు, చేయుమేలది=చేయుమంచిపని, నారికేళసలిలముభంగిన్=కొబ్బరికాయలోని నీటివలె, సారమగున్=మంచిదగును, భువిలోన్=భూమియందు, మఱి=అంతేకాక, మీదటన్=తరువాత, గౌరవమునన్=గౌరవముతో, భూరిసుఖావహమున్=గొప్పసౌఖ్యమును చేయునదియుకూడ, అగును=అవును.

తా. కొబ్బరిచెట్టును చక్కగా నీరుబోసి పెంచిన నది ఫలించి తిరిగి తియ్యని నీరును దియ్యని కొబ్బరియు నిచ్చును. అరీతిగానే మంచిగుణము

కలవారికి నుపకారము చేసినయెడల తిరిగి ప్రత్యుపకారమును బొందుటయే కాక మిగుల గౌరవమును, సౌఖ్యమును, బొందగలరు.

క. నడువకుమీ తెరువొక్కటఁ
గుడువకుమీ శత్రునింటఁ ♦ గూరిమితోడన్
ముడువకుమీ పరధనముల
నుడువకుమీయొరులమనసు ♦ నొవ్వఁగ సుమతీ. 61

టీ. సుమతీ ! ఒక్కటన్=ఒంటరిగా, తెరువు=మార్గమున, నడువకుమీ=నడువవద్దు, కూరిమితోడ=ఇష్టముతో, శత్రునింటన్=విరోధియింట్లో కుడువకుమీ=భోజనముచేయకు, పరధనములన్=ఇతరులడబ్బును, ముడువకుమీ==మూటకట్టవద్దు, ఒరులమనస్సు=ఇతరులహృదయము, నొవ్వఁగన్= నొచ్చునట్లు, నుడువకుమీ=మాట్లాడకుము.

తా. ఒంటరిగా దూరప్రయాణము చేయకుము. శత్రుగృహమున నిష్టముతో నేమియు తినకుము. పరులధనము నపహరింపకుము. వినువారికి కష్టముగలుగునట్లు మాటలాడకుము.

క. నమ్మకు సుంకరిజూదరి
నమ్మకు మగసాలవాని ♦ నటువెలయాలిన్
నమ్మకు మంగడివానిని
నమ్మకుమీ వామహస్తు ♦ నవనిని సుమతీ. 62

టీ. సుమతీ ! సుంకరిన్=పన్నును వసూలుచేయువానిని, జూదరిన్= జూదమాడువానిని, నమ్మకు=నమ్మకుము, అగసాలవానిన్=కంసాలివానిని నమ్మకుము, వెలయాలిన్=బోగముదానిని, నమ్మకము, అంగడివానిని= దుకాణముపెట్టి యమ్ముకొనువానిని, నమ్మకుము, అవనిని=భూమియందు, వామహస్తున్=పుట్టిచేతివానిని, నమ్మకుమీ=నమ్మకుసుమా.

తా. పన్నులు వసూలుచేయువానిని, జూదమాడువానిని, కంసాలివానిని, బోగముదానిని, దుకాణమువానిని, పుట్టిచేతితో పనులుచేయువానిని, వీరిని నమ్మి యెప్పుడును కార్యములు చేయకుము.

క. నయమునఁ బాలుం ద్రాగరు
భయమునను విషమ్మునైన • భక్షింతురుగా
నయమెంతదోసకారియొ
భయమే చూపంగవలయు • బాగుగ సుమతీ. 63

సుమతీ! నయమునన్=మంచితనముచేత, పాలున్=పాలైనను, త్రాగరు=త్రాగరు, భయమునన్=బెదరింపుచేత, విషమ్మునైనన్=విషమునయినను, భక్షింతురుగా=తిందురుగదా, నయము=మెత్తఁదనము, ఎంతదోసకారియొ=ఎటువంటిదోసమును జేయునదో, బాగుగన్=చక్కగా, భయమె=భయమునే, చూపంగవలయున్=అగపఱుపవలయును.

తా. నయమువలన పాలు త్రాగనివారు భయమువలన విషమునుగూడఁ ద్రావుదురు. కాన భయమే చూపవలయును.

క. నరపతులు మేరఁదప్పినఁ
దిరమొప్పఁగ విధవయింటఁ • దీర్పరియైనం
గరణము వైదికుఁడైనను
మరణాంతకమౌనుగాని • మానదు సుమతీ. 64

టీ. సుమతీ! నరపతులు=రాజులు, మేరన్=హద్దును, తప్పినన్=తప్పినను, తిరము=స్థిరము, ఒప్పగన్=ఒప్పునట్లు, విధవ=భర్తలేనిస్త్రీ, ఇంటన్=ఇంటియందు, తీర్పరి=న్యాయముచెప్పునది, ఐనన్=అయినను, కరణము=కరణము, వైదికుఁడు=వేదాచారపరుఁడు, ఐనను=అయినను, మరణాంతకము=చావుపర్యంతము, ఔను=అవును కాని, మానదు=తప్పదు.

తా. రాజులు న్యాయాన్యాయములు చూడకపోయినను, విధవకు ఇంట్లో పెత్తనమున్నను, గ్రామకరణమునకు లౌకికవ్యవహారములు తెలియకున్నను చావుసిద్ధము.

క. నవరస భావాలంకృత
కవితాగోష్ఠియును మధుర గానంబును దా

నవివేకికెంతఁజెప్పినఁ
జెవిటికి సంకూదినట్లు సిద్ధముసుమతీ. 65

టీ. సుమతీ ! తాన్ = తాను, అవివేకికిన్ = వివేకము లేనివానికి, నవరస భావాలంకృతకవితాగోష్ఠియు = తొమ్మిదియగు శృంగారరసము మొదలగు రసములతోను భావములతోను అలంకరింపబడిన కవిత్వప్రసక్తియు, మధుర గానంబును = చెవికింపగు సంగీతమును, ఎంతఁజెప్పినన్ = ఎంత చెప్పినను, చెవిటికిన్ = చెవిటివానికి, శంకు = శంఖము, ఊదినట్లు = పూరించినట్లు, సిద్ధము = నిజము.

తా. వివేకములేనివానికి నవరసములతోడనుగూడినకవిత్వవిషయమై యెంతబోధించినను మనోహరమైన సంగీతము నేర్పబోయినను, చెవిటివానికి శంఖమూదినను, తెలియక నిరర్థకమైనట్లు లాభముండదు.

క. నవ్వకుమీ సభలోపల
నవ్వకుమీ తల్లిదండ్రి నాథులతోడన్
నవ్వకుమీ పరసతితో
నవ్వకుమీ విప్రవరుల నయముగసుమతీ. 66

టీ. సుమతీ ! సభలలోపలన్ = సభలయందు, నవ్వకుమీ = నవ్వకుము, తల్లిదండ్రినాథులతోడన్ = తల్లితోడను తండ్రితోడను ప్రభువుతోను, నవ్వకుమీ = నవ్వకుము, పరసతితో = ఇతరులభార్యలతో, నవ్వకుమీ = వేళాకోళము చేయకుము, విప్రవరులన్ = బ్రాహ్మణోత్తములజూచి, నవ్వకుమీ = పరిహాసము చేయకుు, నయము = మేలు, అగున్ = అగును.

తా. సభలో నవ్వకూడదు. తల్లిదండ్రులతోను, అధికారితోను పరిహాసము చేయరాదు. పరస్త్రీలతో నవ్వుచు మాటలాడకుము. బ్రాహ్మణోత్తములను వేళాకోళము చేయరాదు.

క. నీరే ప్రాణాధారము
నోరే రసభరితమైన ♦ నుడువులకెల్లన్
నారే నరులకు రత్నము
చీరే శృంగారమండ్రు ♦ సిద్ధము సుమతీ. 67

టీ. సుమతీ! నీరె=ఉదకమే, ప్రాణాధారము=బ్రతుకుటకు సాధనము, నోరే=ముఖమే, రసభరితమైన=రసముతో నిండిన, నుడువులకెల్లన్=మాటలకన్నిటికిని, ఆధారము=సాధనము, నరులకున్=పురుషులకు, నారే=ఆఁడుదే, రత్నము=సరియైన అలంకారమువంటిది, చీరే=చీరయే, శృంగారమండ్రు=సింగారమని చెప్పుదురు, సిద్ధము=యథార్థము.

తా. నీరు సమస్తజంతుజాతులకుకూడ నాధారము. రసవంతముగ మాటాడుటకు నోరే సాధనము. మనుష్యులకందరకును స్త్రీ మంచి అలంకారమువంటిది. శృంగారమును చీరయే దెచ్చును.

క. పగవల దెవ్వరితోడను
వగవంగావలదు లేమి ♦ వచ్చినపిదపన్
దెగనాడవలదు సభలను
మగువకు మనసియ్యవలదు ♦ మహిలో సుమతీ. 68

టీ. సుమతీ! ఎవ్వరితోడను=ఏమనుష్యులతోడను, పగ=విరోధము వలదు=కూడదు, లేమి=దారిద్ర్యము, వచ్చినపిదపన్=వచ్చినతర్వాత, వగవంగాన్=విచారపడుట, వలదు=కూడదు, సభలను=సభలయందు, తెగన్=కఠినముగా, ఆడవలదు=మాట్లాడకూడదు, మహిలోన్=లోకమునందు, మగువకున్=స్త్రీకి, మనసు=తనమనస్సును, (అనగా మనసులోయభిప్రాయము) ఇయ్యకూడదు=చెప్పకూడదు.

తా. ఎవ్వరితోను గలహింపఁగూడదు. దారిద్ర్యము వచ్చినప్పుడు ధైర్యము విడువకుము. సభలో కఠినముగా మాట్లాడకుము. ఆడుదానితో మనసులోని యభిప్రాయమును వెల్లడింపకూడదు.

క. పతికడకుఁ దన్నుఁ గూర్చిన
సతికడకును వేల్పుకడకు ♦ సద్గురుకడకున్
సుతుకడకు రిత్తచేతుల
మతిమంతులు చనరు నీతి ♦ మార్గముసుమతీ. 69

టీ. సుమతీ! పతికడకున్=రాజుదగ్గఱకును, తన్నున్=తనను, కూర్చిన సతికడకున్=ప్రేమించిన పెండ్లాముదగ్గఱకును, వేల్పుకడకున్=దేవునిదగ్గరకును, సద్గురుకడకున్=యోగ్యుఁడైన ఉపాధ్యాయునిదగ్గరకును, సుతుకడకున్=కుమారునిదగ్గరకును, రిత్తచేతులన్=వట్టిచేతులతో, మతిమంతులు=బుద్ధిమంతులు, చనరు=వెళ్ళరు, నీతిమార్గము=అదియే మంచిమార్గము.

తా. నీతిపద్ధతి నెరింగిన బుద్ధిమంతులు, రాజును, దేవుని, ఉపాధ్యాయుని జూడఁదలచినపుడు వట్టిచేతులతో వెళ్ళరు. పండ్లు, పుష్పాలు మొదలగువానిని బట్టుకొనివెళ్ళి దర్శనము చేయవలెను. భార్యవద్దకు బోవునపుడు ఆమెకు నిష్టమగు వస్తువును పట్టుకొనివెళ్లవలెను. కుమారునిదగ్గఱకు బోవునపుడు తినెడువస్తువు నేదేని పట్టుకొనిపోవలెను.

క. పనిచేయు నెడల దాసియు
ననుభవమున రంభ మంత్రి ♦ యాలోచనలం
దున భుక్తి యెడలఁ దల్లియు
ననఁదనకులకాంత యుండ ♦ నగురాసుమతీ. 70

టీ. సుమతీ! పని=పనిని, చేయునెడలన్=చేయుసమయమున, దాసియున్=దాసియు, అనుభవమునన్=భోగకాలమున, రంభ=రంభయు, ఆలోచనలందునన్=ఆలోచనలు చెప్పునప్పుడు, మంత్రి=ప్రధానియు, భుక్తి

రొఁడలన్=భోజనము పెట్టుకాలమున, తల్లియున్=తల్లియు, అనన్=అను నట్లు, తనకులకాంత=తనభార్య, ఉండన్=ఉండుట, అగురా=అగును.

తా. చేయుకాలమున దాసివలెను, భోగమునందు రంభరీతిగను, ఆలోచనఁగావలసియున్నపుడు మంత్రివిధంబుగాను, భోజనము పెట్టువేళ తల్లిపోల్కి భార్య యుండవలెను.

క. పరనారీసోదరుఁడై
పరధనముల కాసపడక ♦ పరులకుహితుఁడై
పరులు దనుఁబొగడ నెగడియుఁ
బరులలిగిన నలుగనతఁడు ♦ పరముఁడుసుమతీ. 71

టీ. సుమతీ ! పరనారీసోదరుఁడై=యితరస్త్రీలకుతమ్ముడవై, పరధనములకున్=పరులద్రవ్యములకు, ఆసపడక=చేచాచియిష్టపడక, పరులకు=ఇతరులకు, హితుఁడై=ఇష్టుడై, పరులు=ఇతరులు, తమన్=తనను, పొగడన్=కొనియాడగా, నెగడియున్=వృద్ధినొందియు, పరులు=ఇతరులు, అలిగినన్=కోపించిన, అలుగనతఁడు=కోపించనివాఁడు, పరముఁడు=మంచివాఁడు.

తా. పరస్త్రీలయెడ సోదరునివలె నడచినవాఁడును, యితరులడబ్బును గోరనివాఁడును, లోకులకిష్టమైనవాఁడును, ..రులు ..నను మెచ్చునట్లు ప్రవర్తించువాఁడును, ఇతరులు కో..ించినను తాను నెమ్మదిగలవాఁడును నయినవాడే మంచివాఁడు.

క. పరసతి కూటమిఁగోరకు
పరధనముల కాసపడకు ♦ పరునెంచకుమీ
సరిగానిగోష్ఠిసేయకు
సిరిచెడి చుట్టంబుకడకుఁ ♦ జేరకుసు..మతీ. 72

టీ. సుమతీ ! పరసతికూటమిన్=పరస్త్రీల స్నేహమును, కోరకు=ఇష్టపడకుము, పరధనములకున్=ఇతరుల ద్రవ్యములకు, ఆసపడకుము=

అనపడకుము, పరున్=ఇతరుని, ఎంచకుమీ=తప్పులెంచకుము, సరి=యుక్తము, కానిగోష్ఠి=కూడని ప్రసంగమును, చేయకు=చేయకుము, సిరి=భాగ్యము, చెడి=పోయినకాలమున, చుట్టంబు కడకున్=బంధువు నొద్దకు, చేరకు=వెళ్ళకు.

తా. పరస్త్రీనిబొందఁ నిష్టపడకుము. పరులడబ్బు నాశింపరాదు. పరుని తప్పులు చెప్పకుము. కూడని ప్రసంగము చేయకుము. తనకు భాగ్యము లేనప్పుడు చుట్టములకడకు తఱచు పోఁగూడదు.

క. పరసతులగోష్ఠినుండిన
పురుషుఁడు గాంగేయుఁడైన ♦ భువినిందపడున్
పరసతి సుశీలయైనను
బరుసంగతినున్న నింద ♦ పాలగుసుమతీ. 73

టీ. సుమతీ! భువిన్=భూమియందు, పరసతులగోష్ఠిన్=ఇతరస్త్రీలతో ప్రసంగమున, ఉండినపురుషుఁడు=ఉన్నట్టిమగవాడు, గాంగేయుఁడైన=భీష్మునంతటి వాడైనప్పటికిని, నిందపడున్=అపకీర్తిపడును, పరసతి=పరస్త్రీ, సుశీలయైనన్=మంచిస్వభావముకలదైనను, పరుసంగతిన్=ఇతర పురుషుని సాంగత్యముతో, ఉన్నన్=ఉండినయెడల, నిందపాలు=అపకీర్తి తెచ్చుకొన్నది, అగున్=అవును.

తా. పురుషుఁడు భీష్మాచార్యునివంటి బ్రహ్మచారియైనను, పరస్త్రీతో గోష్ఠి సల్పినచో లోకమునందు నిందాపాత్రుఁడగును, స్త్రీయును యితరపురుషుల సంగతి నున్నయెడల, నెంతమంచిగుణములు కలదైనను నింద్యురాలగును.

క. ఒరునాత్మఁ దలఁచుసతి విడు
మఱుమాటలు పలుకుసుతుల ♦ మన్నింపకుమీ
వెఱపెఱుగని భటునేలకు
తఱుచుగ సతిఁగవయఁబోకు ♦ తగదురసుమతీ. 74

టీ. సుమతీ ! ఒరున్=యితరుని, ఆత్మన్=హృదయమున, తలఁచు సతిన్=తలచునట్టిఆడుదానిని, విడు=విడిచిపెట్టుము, మరుమాటలు=బదులు మాటలు, పలుకుసుతులన్=ఆడునట్టికుమారులను, మన్నింపకుమీ=ఆదరింపకుము, వెఱపు=భయము, ఎఱుఁగనిభటున్=తెలియనిసేవకుని, ఏలకు=రక్షింపకుము, తఱచుగన్=పలుమారు, సతిన్=స్త్రీని, కవయన్=భోగించుటకు, పోకు=పోవకుము, తగదుర=కూడదుగదా.

తా. ఇతరునియందు యిష్టముగల భార్యను విడిచిపెట్టవలయును. ఎదిరించి మాట్లాడు కొడుకులను విడిచిపెట్టవలయును. భయముగఁ బనిచేయని సేవకుని తక్షణమే మాన్పింపవలెను. తఱచుగా ఆడవాండ్లతో పరిచయము చేసి అనేకమారులు సంగమింపకూడదు.

క. పరులకు నిష్టము సెప్పకు
పొరుగిండ్లకుఁ బనులులేక ♦ పోవకుమెప్పుడుం
బరుఁగవిసిన సతిఁగవయకు
మెఱిఁగియు బిరుసైనహయము ♦ నెక్కకుసుమతీ. 75

టీ. సుమతీ ! పరులకున్=ఇతరులకు, ఇష్టము=అభిప్రాయమును, చెప్పకు=చెప్పకుము, పనులు=కార్యములు, లేక=లేకుండగ, పొరుగిండ్లకున్=యితరుల యిండ్లకు, ఎప్పుడున్=ఏవేళనైనను, పోవకుము=వెళ్ళకుము, పరున్=పరపురుషుని, కవిసినసతిన్=పొందినస్త్రీని, కవయకుము=రమింపకుము, ఎఱిఁగియున్=ఎరిగియుండియు, బిరుసైన=మోటగు, హయమున్=గుఱ్ఱమును, ఎక్కకు=ఎక్కకుము.

తా. నీయభిప్రాయ మందఱితోడను చెప్పకుము. పరులయిండ్లకు అవసరము లేకుండఁగఁ బోకుము, పరునిఁ గూడిన స్త్రీతో రమింపకుము, మోటగుఱ్ఱముమీద స్వారిచేయకుము.

క. పర్వముల సతులఁగవయకు
మూర్ఖేశ్వరు కరుణనమ్మి ♦ యుబ్బకుమదిలో

గర్వింపనాలిఁబెంపఁకు
నిర్వాహములేనిచోట ♦ నిలువకుసుమతీ 76

టీ. సుమతీ ! పర్వములన్=అమావాస్య మొదలగు పర్వపుదినములందు, సతులన్=స్త్రీలను, కవయకుము=కూడకుము. ఉర్వీశ్వరుకరుణన్=రాజు యొక్క దయను, నమ్మి=నమ్ముకొని, మదిలోన్=మనసునందు, ఉబ్బకు=పొంగకుము, గర్వింపక=గర్వము కలుగునట్లు, ఆలిన్=భార్యను, పెంపకు=లాలనము చేయకుము, నిర్వాహము=జరుగుబాటు, లేనిచోట=లేనిస్థలమందు, నిలువకు=ఉండకుము.

తా. ఏకాదశి, సంక్రాంతి, సంక్రమణము, శివరాత్రి, పూర్ణిమ, అమావాస్య, చతుర్దశి మొదలగు పర్వపుదినములందు స్త్రీలను పొందకుము. రాజులదయ శాశ్వతమని నమ్మకుము, పొగరెక్కులాగున భార్యకు చనువియ్యకుము, జరుగఁబాటులేనిచోట నిలువకుము.

క. పలుదోమి సేయువిడియము
తలగడిగిననాఁటినిద్ర ♦ తరుణులయొకలం
బొలయలుకనాఁటికూటమి
వెలయంతని చెప్పరాదు ♦ వినరాసుమతీ. 77

టీ. సుమతీ ! పలుతోమి=పండ్లు తోముకొని, చేయువిడియము=వేసికొన్న తాంబూలమును, తలగడిగిననాటినిద్ర=తలయంటుకొనిన దినమున పోవునిద్రయును, తరుణులయొకలన్=ఆడువారివిషయమున, పొలయలుకనాఁటికూటమి=ప్రణయకోపముఁ గలిగినరోజునఁ జేరు సంగమమును, ఇంత=ఇంతటి, వెల=విలువ అని, చెప్పరాదు=చెప్పలేము. వినరా=ఆలకించుము.

తా. పండ్లుతోముకొని వేసికొనిన తాంబూలము, తలయంటుకొనిననాఁటి నిద్రయు ప్రణయకోపము వచ్చిననాటి సంభోగంబును చాలసుఖము.

క. పాటెఱుఁగని పతికొలువును
గూటంబున కెఱుకపడని ♦ కోమలిరతియున్
బేటెత్తజేయు చెలిమియు
నేటికి నెదురీఁదినట్లు ♦ లెన్నఁగ సుమతీ.

టీ. సుమతీ ! పాటు=కష్టమును, ఎఱుగని పతికొలువును=తెలియని రాజుకొలువు, కూటంబునకున్=పురుషునితోడి సంగమమునకు, ఎరుక పడని=తెలుసుకొనని, కోమలి రతియున్=ఆడుదాని సంభోగమును, పేటెత్తజేయు చెలిమియున్=మర్యాద చెడిపోవురీతిగా చేయునట్టి స్నేహమును, ఎన్నగన్=ఊహింపగా, ఏటికిన్=నదికి, ఎదురు=ఎదురుగా, ఈదినట్లు=ఈదినవిధము.

తా, సేవకుని కష్టమెరుగని రాజును సేవించుటయు, సౌఖ్యము నెరుగని స్త్రీతోడి సంభోగమును, గౌరవము నెరుంగనివాని స్నేహమును, నదీప్రవాహమున కెదురుగాబడి యీదినట్లుండును.

క. పాలనుగలిసిన జలమును
బాలవిధంబుననె యుండుఁ ♦ బరికింపంగాఁ
బాలచవిఁ జెఱుచుఁ గావున
బాలసుఁ డగువానిపొందు ♦ వలదుర సుమతీ. 79

టీ. సుమతీ ! పాలను=పాలయందు, గలిసినజలమును=గలిసియున్న నీరుసైతము, పరికింపంగాన్=ఆలోచింపఁగా, పాలవిధంబుననె=పాలవలెనె తెల్లగా, ఉండున్=ఉండును, పాలచవిన్=పాలయొక్క రుచిని, చెఱుచున్=చెడగొట్టును, కావునన్=ఆకారణమున, పాలసుడు=దుర్జనుఁడు, అగు వానిపొందు=అయినవానితోడి స్నేహము, వలదుర=కూడదు.

తా. పాలలోఁ గలిసిన నీరుకూడ, పాలవలె తెల్లగానుండునుకాని యాపాలయొక్క రుచిని బోఁగొట్టును. . అల్పునితోడి స్నేహముకూడదు.

క. పాలసునకైన యాపద
జాలిఁబడి తీర్పవలదు ♦ సర్వజ్ఞునకున్
దేలగ్నిఁబడఁగ బట్టిన
మేలెఱుఁగునె మీఁటుఁగాక ♦ మేదినిసుమతీ. 80

టీ. సుమతీ ! మేదిని=భూమిమీద, పాలసునకున్=నీచునకు, ఐన యాపదన్=వచ్చినకష్టమును, జాలిన్=దయను, పడి=పొంది, తీర్పన్= తీర్చుట, సర్వజ్ఞునకున్=సమస్తము దెలిసినవానికైన, వలదు=కూడదు, తేలు అగ్నిన్=నిప్పులలో, పడఁగ=పడుచుండఁగా, పట్టినన్=పట్టుకొనినచో మీటున్=కుట్టును, కాక=కానిచోట, మేలు=ఉపకారమును, ఎఱుగునె= ఎఱుగునా (ఎరుగదు.)

తా॥ దుష్టునికి కష్టముకలిగినపుడు సహాయము చేసినచో, నిప్పులలో బడు తేలును పట్టుకొనఁగా మనచేతిని కుట్టినట్లు తిరిగి యుపకారమును జేయుటకు మాఱుగా అపకారమునే చేయదలఁచును.

క. పిలువని పనులకుఁబోవుట
గలయని సతిరతియు రాజు ♦ గావని కొలువుం
బిలువని పేరంటంబును
వలవని చెలిమియును జేయ ♦ వలదురసుమతీ. 81

టీ. సుమతీ ! పిలువనిపనులకున్=పిలువనికార్యములకు, పోవుట= వెళ్ళుట, కలయనిసతిరతియున్=తనను యిష్టముగా జూడని స్త్రీతో భోగించుటయు, రాజు=ప్రభువు, కావనికొలువున్=తిన్నగాకనిపెట్టని యుద్యోగమును, పిలువనిపేరంటమును, వలవనిచెలిమియును=గూడని స్నేహమును, చేయన్=సేయుట, వలదుర=తగదు.

తా. తనను పిలువని పనులకు వెళ్ళుటయు, హృదయముకలియని స్త్రీతో భోగించుటయు రమ్మనకుండా పేరంటమునకు వెళ్ళుటయు, కూడని వానితో స్నేహమును చేయకూడని పనులు.

క. పురికిని బ్రాణము కోమటి
వరికిని బ్రాణంబు నీరు ♦ వసుమతిలోనన్
గరికిని బ్రాణము తొండము
సిరికిని బ్రాణంబు మగువ ♦ సిద్ధము సుమతీ. 82

టీ. సుమతీ! వసుమతిలోనన్=భూమియందు, పురికిని=పట్టణమునకు కోమటి=వర్తకుడు, ప్రాణము=జీవమువంటివాడు, వరికిని=వరిపైరునకు, నీరు=జలము, ప్రాణంబు=ప్రాణమువంటిది, కరికిని=ఏనుఁగునకు, తొండము, ప్రాణము=జీవము, సిరికిని=సంపదకు, మగువ=స్త్రీ, ప్రాణంబు=జీవము, సిద్ధము=యథార్థము.

తా. గొప్పపట్టణమునకు కోమటియు, వరిపైరునకునీరును, ఏనుగునకు తొండమును, భాగ్యమునకు ఆఁడుదియును ప్రాణమువలె యాధారములుసుమా!

క. పులిపాలు దెచ్చియిచ్చిన
నలవడఁగా గుండెగోసి ♦ యఱచే నిడినన్
దలపొడుగు ధనముపోసిన
వెలయాలికి గూర్మి లేదు ♦ వినురా సుమతీ. 83

టీ. సుమతీ! పులిపాలు=పెద్దపులియొక్కపాలను, తెచ్చి=కొనివచ్చి ఇచ్చినన్=ఇచ్చినను, అలవడగాన్=అలవాటుగా, గుండె=హృదయమును, కోసి=కత్తితో కోసి, అఱచేన్=చేతిమధ్యయందు, ఇడినన్=పెట్టినప్పటికిని, తలపొడుగు=తలయెత్తుధనమును, పోసినన్=గుమ్మరించినను, భోగముదానికి కూర్మి=నిజమగు ప్రేమలేదు.

తా. ధైర్యమున కష్టపడి పులిపాలను తీసుకొనివచ్చి ఇచ్చినను, చావునకొప్పుకొని గుండెకోసి చేతికిచ్చినను, నిలువెత్తున ధనముపోసినను భోగముదానికి నిజమైన ప్రేమయుండదు.

కం. పెట్టినదినముల లోపల
నట్టడవులకైన వచ్చు ♦ నానార్థములున్
బెట్టనిదినమునఁ గనకపు
గట్టెక్కిననేమిలేదు ♦ గదరాసుమతీ. 84

టీ. సుమతీ ! పెట్టినదినములలోపలన్=యెవరికైనను పెట్టిపుట్టిన రోజులలో, నట్టడవులకైనన్=అడవుల మధ్యమునకైనను, నానార్థములున్=అన్ని పదార్థములును, వచ్చున్=వచ్చును, పెట్టనిదినములన్=ఒకరికి పెట్టియుండని రోజులలో, కనకపుగట్టు=బంగారపుకొండను, ఎక్కినన్=ఎక్కినను, ఏమి=ఏమియును, లేదుగదరా=లభింపదుగదా.

తా. పూర్వపు రోజులలో యెవరికైనను పెట్టిపుట్టిన యెడల అడవులలో నట్టనడుమను నివసించినను సకలార్థములు కలుగును. పూర్వజన్మమునందు పెట్టిపుట్టనియెడల మేరుపర్వతము మీఁద కాపురమున్నను యేమియు **లాభములేదు.**

కం. పొరుగునఁ బగవాఁడుండిన
నిరవొందఁగ వ్రాఁతకాఁడె ♦ యేలికయైనన్
ధరగాఁపు కొండేఁడైనను
గరణాలకు బ్రతుకులేదు ♦ గదరాసుమతీ. 85

టీ. సుమతీ ! ధరన్=భూమిపై, పొరుగునన్=ప్రక్కను, పగవాఁడు=శత్రువు, ఉండినన్=ఉన్నను, ఇరవందగన్=బాగుగా, ఏలిక=రాజు, వ్రాతకాఁడెయైనన్=వ్రాయ నేర్చుకొన్నవాఁడే అయినను, కాఁపు=వ్యవసాయము చేయువాఁడు, కొండేఁడు=చాడీ చెప్పువాఁడు, ఐనన్=ఐనను, కరణాలకున్=గ్రామ కరణమునకు, బ్రదుకు=జీవనము, లేదుగదరా=ఉండదుగదా.

తా. తనకు విరోధియైనవాఁడు తనయింటికి సమీపమున నుండినను బ్రాయను జదువను తెలిసినవాఁడు రాజైనను, వ్యవసాయము చేయువాఁడు చాడీకోరైనను, కరణమునకు డబ్బేమియు దొరకదు.

క. బంగారు కుదువఁబెట్టకు
సంగరమునఁ బాఱిపోకు ♦ సరసుడవైతే
నంగడి వెచ్చములాడకు
వెంగలితోఁ జెలిమివలదు ♦ వినురా సుమతీ. 86

టీ. సుమతీ ! సరసుఁడవైతే=సరసము తెలిసినవాడవయిన, బంగారు=బంగారమును, కుదువఁబెట్టకు=తాకట్టుపెట్టకుము, సంగరమునన్=యుద్ధమందు, పాఱిపోకుము, అంగడిన్=అంగడియందు, వెచ్చములు=ఇంట్లోవాడుకొను వస్తువులకై చేసిన అప్పులనుగురించి, ఆడకుము=చెప్పకొనకుము, వెంగలితోడన్=మూర్ఖునితో, చెలిమి=స్నేహము, వలదు=చేయకుము, వినురా=వినుము.

తా. రసజ్ఞుఁడైనవాఁడు బంగారమును గుదువఁబెట్టఁడు, యుద్ధభూమినుండి పాఱిపోఁడు. ఇంట్లో వాడుకొనుట కయిన చిల్లరియప్పలను వెల్లడింపఁడు, మూర్ఖునితో సహవాసము చేయఁడు.

క. బలవంతుఁడ నాకేమని
పలువురతో నిగ్రహించి ♦ పలుకుట మేలా ?
బలవంతమైనసర్పము
చలిచీమల చేతఁజిక్కి ♦ చావదె సుమతీ. 87

టీ. సుమతీ ! బలవంతుఁడ=బలముకలవాఁడను, నాకున్=నాకు, ఏమని=ఏమిలోటని, పలువురతోఁ=చాలమందితో, నిగ్రహించి=కలహించి, పలుకుట=మాటలాడుట, మేలా=మంచిదా ? కాదు ! బలవంత

మైనసర్పము=బలముగలపాము, చలిచీమలచేతన్=నల్లని చిన్నచీమలచేత, చిక్కి=తగులవడి, చావదె=చచ్చిపోవదా ? చచ్చిపోవును.

తా. చిన్నచీమలు బారుగాకూడి పెద్దబలమైన పామును చంపఁగలుగు నట్లు పదిమంది మనుష్యులుకూడి యెంతబలశాలినైనను జయించగలరు.

క. మండలపతి సముఖంబున
మెండైన ప్రధానిలేక ♦ మెలఁగుటయెల్లన్
గొండంత మదపుటేనుఁగు
తొండము లేకుండినట్లు ♦ దోఁచురసుమతీ. 88

టీ. సుమతీ ! మండలపతి సముఖంబునన్=రాజుయొక్క సన్నిధానమున, మెండైన ప్రధాని=సామర్థ్యముగల మంత్రి, లేక=లేకుండగ, మెలఁగుట=ప్రవర్తించుట, ఎల్లన్=అంతయును, కొండంత మదపుటేనుఁగు=పర్వతమంత మదగజము, తొండము, లేకుండినట్లు=లేకుండిన విధము, తోఁచుర=తోచునుగదా.

తా. కొండంత పెద్దయేనుఁగుగూడ తొండములేనియెడల బలమెంత యున్నను బనికిరానియట్లు రాజెంత గొప్పవాఁడైనను మంత్రిలేనియెడల రాజ్యముచేయుట కష్టము.

క. మంత్రిగలవానిరాజ్యము
తంత్రముసెడకుండనిలుచుఁ ♦ దఱచుగ ధరలో
మంత్రివిహీనునిరాజ్యము
జంత్రపుఁగీలూడినట్లు ♦ జరగదు సుమతీ. 89

టీ. సుమతీ ! మంత్రిగలవాని రాజ్యము=ప్రధానినిబెట్టిన రాజుయొక్క ప్రభుత్వము, తంత్రము=యోచన, చెడకుండగన్=చెడిపోవకుండగ, నిలుచున్=నిలుచును, దఱచుగన్=విశేషముగా, ధరలో=భూమియందు,

మంత్రివిహీనుని రాజ్యము=మంత్రిలేనివానిరాజ్యము, జంత్రపుకీలు=యంత్రముయొక్క మఱ, ఊడినట్లు=ఊడిపోయినరీతిగా, జరగదు=సాగదు.

తా. రాజు మంత్రిసహాయమున రాజ్యము చక్కఁగా జేయఁగలుగును. సలహా చెప్పుటకు మంత్రిలేనియెడల మఱలూడిపోయిన యంత్రమువలె రాజ్యము బాగుగా జరుగనేరదు.

క. మాటకుఁ బ్రాణముసత్యము
కోటకుఁ బ్రాణంబు సుభట ♦ కోటిధరిత్రిన్
బోటికిఁ బ్రాణముమానము
చీటికిఁ బ్రాణంబువ్రాలు ♦ సిద్ధముసుమతీ. 90

టీ. సుమతీ! ధరిత్రిన్=భూమియందు, మాటకున్=పలుకునకు, ప్రాణము=జీవము, సత్యము=యదార్థము, కోటకున్=కోటకు, ప్రాణంబు=జీవము, సుభటకోటి=దిట్టమైన బంటులసమూహము, బోటికిన్=ఆడదానికి ప్రాణము=జీవము, మానము=గౌరవము లోపము లేకుండ సంచరించుట, చీటికిన్ = త్రగమానకు, వ్రాలు=చేవ్రాలు, ప్రాణంబు=ప్రాణము, సిద్ధము=నిజము.

తా. సత్యమే మాటకు ప్రాణమువంటిది. దిట్టమైన బంట్రోతులున్న కోటకు భంగము కలుగదు. ఒకరిచే మాటపడకుండ మెలఁకువతోనుండిన స్త్రీకి శ్రేయస్సువచ్చును, చేవ్రాలున్నచీటి చెల్లును.

క. మానఘనుఁ డాత్మధృతిచెడి
హీనుండగువాని నాశ్ర ♦ యించుటయెల్లన్
మానెడుజలములలోపల
నేనుఁగుమెయిదాఁచినట్లు ♦ లెఱుఁగుము సుమతీ. 91

టీ. సుమతీ! మానఘనుడు=మిక్కిలి యభిమానముగలవాఁడు, ఆత్మన్=తనహృదయమందు, ధృతి=ధైర్యము, 'చెడి=పోయి, హీనుఁడు=నీచుఁడు,

అగువానిన్=అయినవానిని, ఆశ్రయించుట=సేవించుట, ఎల్లన్=అంతయు, మానెడుజలముల లోపలన్=శేరుసీళ్ళలో, ఏనుఁగు, మెయి=తనశరీరమును, దాఁచినట్లులు=మరుగుపరచు కొనునట్లు, ఎఱుఁగుము=తెలిసికొనుము.

తా. మానవంతుఁడు దుర్మార్గుని ఆశ్రయించుట చూడఁగా ఏనుఁగు తన శరీరమును మానెడు నీళ్ళలో దాఁచుకొన్నట్లుగ నుండును.

క. రాపొమ్మని పిలువనియా
భూపాలునిఁగొల్వఁభుక్తి ♦ ముక్తులుగలవే
దీపంబులేని యింటను
జేపున కీళ్ళాడినట్లు ♦ సిద్ధముసుమతీ. 92

టీ. సుమతీ! రా=రమ్ము, పొమ్ము=వెళ్ళుము, అని, పిలువనియా భూపాలునిన్=పిలువనట్టి యారాజును, కొల్వన్=సేవించుటవలన, భుక్తి ముక్తులు=భుక్తియును ముక్తియును అనఁగా ఇహలోకసుఖమును, పరలోక సుఖమును, కలవే=ఉన్నవా! దీపంబు=దీపము, లేనియింటను=ఉండని గృహమునందు, చేపునకీళ్ళు=చేపట్టులాటలు, ఆడినట్లు=ఆడినవిధముగ నుండును, సిద్ధము=నిజము.

తా. దీపములేని గృహమునందు శృంగారచేష్టలు చేసినచో నది సరసముగాను సుఖముగాను నుండదు. అవిధముగానే అవసరమయినప్పుడు రమ్మని పిలిచియు లేనప్పుడు వెళ్ళుమని చెప్పియు నాదరింపని ప్రభువు దగ్గర సేవించుటవలన సుఖములేదు,

క. రూపించిపలికి బొంకకు
ప్రాపగుచుట్టంబు నెగ్గు ♦ పలుకకు మదిలోఁ
గోపించురాజుఁ గొల్వకు
పాపపుదేశంబు సొరకు ♦ పదిలము సుమతీ. 93

టీ. సుమతీ ! రూపించి=నిర్ధారణచేసి, పలికి=చెప్పి, బొంకకు=అసత్యమాడకుము, ప్రాపు=ఆధారము, అగుచుట్టంబుఁ=అయిన బంధువును గూర్చి, ఎగ్గు=కీడును, పలుకకు=చెప్పకుము, మదిలోఁ=మనస్సునందు, కోపించు రాజున్ = కోపపడునట్టి ప్రభువును, కొల్వకు=సేవింపకుము, పాపపుదేశంబు = పాపముగలుగు స్థలమును, చొరకు=ప్రవేశింపకుము, పదిలము=జాగ్రత్త.

తా. నిర్ధారణముగా ముందుచెప్పి తరువాత అట్లుకాదని బొంకకూడను, బంధువును దూషింప కూడదు, కోపముగల రాజును సేవింపరాదు, సుఖముబ్బరాని స్థలమును ద్రొక్కకూడదు.

క. లావుగలవానికంటెను
భావింపఁగ నీతిపరుఁడు ♦ బలవంతుండౌ
గ్రావంబంత గజంబును
మావటివాఁడెక్కినట్లు ♦ మహిలోసుమతీ. 94

టీ. సుమతీ ! మహిలోఁ=భూమియందు, గ్రావంబంత గజంబును=కొండంత ఏనుఁగును, మావటివాఁడు=మావటీఁడు, ఎక్కినట్లు=ఎక్కినలాగున, లావు=శక్తి, కలవానికంటెను=కలిగినవానికంటె, భావింపఁగఁ=ఊహింపఁగా, నీతిపరుఁడు—న్యాయమార్గమందాశక్తిగలవాఁడు, బలవంతుఁడు=బలముగలవాఁడు, ఔఁ=అగును.

తా. గొప్పబలమును పొడుగునుగల ఏనుఁగునెక్కి చిన్నవాఁడైనను నేర్పుగల మావటివాఁడు తనకు స్వాధీనము చేసికొనినట్లు బలహీనుఁడైనను తెలివిగలవాఁడు ఎంతబలవంతునినైనను వశపరచుకొనఁగలడు.

క. వఱదైనచేనుదున్నకు
కఱవైనను బంధుజనుల ♦ కడకేగకుమీ
పరులకుమర్మము చెప్పకు
పిఱికికి దళవాయితనము ♦ పెట్టకుసుమతీ. 95

టీ. సుమతీ ! వఱద=నీటివెల్లువగలది, ఐనచేను=అయిన పొలమును, దున్నకు=దున్నకుము, కఱవు=కఱవుకాలము, ఐనను=అయినను, బంధుజనుల కడకున్=చుట్టములయొద్దకు, ఏగకుమీ=వెళ్ళకుసుమా, పరులకున్=ఇతరులకు, మర్మము=రహస్యమును, చెప్పకు=చెప్పకుము, పిఱికికిన్=పిఱికివానికి, దళవాయితనము = సేనానాయకత్వమును, పెట్టకు=కలుగఁజేయకుము.

తా. వఱదలువచ్చి ప్రవహించు పొలమును దున్నుటతగదు. కఱవుకాలమందైనను బంధువుల యింటికి వెళ్ళవలదు, రహస్యపు సంగతుల నితరులతో చెప్పకూడదు, పిఱికివందను సేనాధిపతిగాఁ జేయరాదు.

క. వరిపంట లేని యూరును
దొరయుండనియూరు తోడు ♦ దొరకని తెరవున్
ధర నృపతిలేని గృహమును
నరయంగా రుద్రభూమి ♦ యనఁదగు సుమతీ. 90

టీ. సుమతీ ! ధరన్=భూమియందు, వరిపంట=వడ్లపంట, లేనియూరును=పండని గ్రామమును, దొర=ప్రభువు, ఉండనియూరు=లేనిగ్రామమును, తోడు=సహాయము, దొరకని తెరవున్=లభింపని ప్రయాణమును, నృపతి=రాజు, లేనిగృహమును=ఉండనియిల్లును, అరయంగాన్=ఆలోచింపఁగా, రుద్రభూమి=స్మశానప్రదేశము, అనన్=అని చెప్పగా, తగున్=ఒప్పును.

తా. వరిసస్యము పండని గ్రామమును, రాజులేని యూరును, సహాయములేని దూరప్రయాణమును, యజమానుఁడు లేనియిల్లును, పాడుభూమితో సమానములు. అనఁగా అట్టిచోట్ల జీవించుట కష్టమని తాత్పర్యము.

క. వలరసము సతికిఁబుట్టక
బలిమిని దమకించి విటుఁడు పైకొనుటెల్లన్

మలయజము సానమీఁదను
జలముంపకతీసినట్టి ♦ చందముసుమతీ. 97

టీ. సుమతీ! వలరసము=మన్మథోద్రేకము, సతికిన్=స్త్రీకి, పుట్టక=కలుగకుండ, తమకించి=ఆతురపడి, బలిమిని=బలవంతముగా, విటుఁడు=విటకాఁడు, పైకొనుట=సంభోగించుట, ఎల్లన్=అంతయు, సానమీఁదను=సానపైని, జలము=నీరు, ఉంపక=పోయక, మలయజమున్=గంధమును, తీసినట్టిచందము=అరఁగతీసిన విధముగ నుండును

తా. సానమీఁదఁ గొంచెమైనను నీళ్ళుచల్లకుండ గంధము తీయుట యెట్లువృథాయాసమో కామవికారము పుట్టఁజేయకుండఁగ స్త్రీనిరమించుట విరసముగ నుండును.

క. వినఁదగు నెవ్వరుసెప్పిన
వినినంతనె వేగపడక ♦ వివరింపఁదగున్
గని కల్లనిజముఁదెలిసిన
మనుజుఁడెపో నీతిపరుఁడు ♦ మహిలోసుమతీ. 98

టీ. సుమతీ! మహిలోన్=భూమియందు, ఎవ్వరు=ఎట్టివారు, చెప్పినన్=చెప్పినప్పటికిని, వినన్=వినుట, అగున్=ఒప్పును, విని నంతనే=వినిన తక్షణమే, వేగపడక=తొందరపడక, వివరింపన్=విచారణ చేయుట, తగున్=ఒప్పును, కని=విచారణచేసి, కల్ల=అసత్యమును, నిజమున్=సత్యమును, తెలిసినమనుజుఁడెపో=తెలిసికొనిన మనుష్యుఁడేసుమా, నీతిపరుఁడు=న్యాయమునందాసక్తిగలవాఁడు.

తా. ఎంతమందేమి చెప్పినను చక్కగా వినవలయును, వినఁగానే తొందరపడక విమర్శించి యిదినిజము, ఇదికల్ల, యని తెలుసుకొన్నవాఁడు నీతిపరుఁ డనదగును.

క. వీడెముసేయనినోరును
జేడెల యధరామృతంబుఁ ♦ జెందనినోరున్
బాడంగరానినోరును
బూడిదకిరవైనపాడు ♦ బొందెరసుమతీ. 99

టీ. సుమతీ ! వీడెము=తాంబూలము, చేయని నోరును=వేసికొనని నోరును, చేడెల=యౌవనవతులైన స్త్రీలయొక్క, అధర=అధరోష్ఠము నందలి, అమృతంబున్=అమృతమును, చెందని నోరున్=పొందనినోరును, పాడంగన్=పాడుటకు, రానినోరును=శక్తిలేని నోరును, బూడిదకున్=బూడిదకు, ఇరవు=స్థానము, ఐన పాడు బొందెర=అయినట్టి పాడుబొందె సుమా.

తా. తాంబూలము వేసుకొనని నోరును, యువతుల యధరామృతమును గ్రోలనినోరును, పాడనేరని నోరును బూడిదగుంటతో సమానము.

క. వెలయాలివలనఁ గూరిమి
గలుగదు మఱిగలిగెనేని ♦ కడతేరదుగా
పలువురు నడచెడు తెరవున
బురిమొలవదు మొలిచెనేని ♦ పొదలదుసుమతీ. 100

టీ. సుమతీ ! వెలయాలి వలనన్=భోగముదానివలన, కూరిమి=ప్రేమ, కలుగదు=కలుగనే కలుగదు, మఱి=ఒకవేళ, కలిగెనేని=కలిగినప్పటికిని, కడతేఱదుగా=తుదనెగ్గదుగదా, పలువురు=అనేకమంది, నడిచెడి తెరవునన్=నడచునట్టి త్రోవలో, పురి=గడ్డి, మొలవదు=మొలవనే మొలవదు, మొలచెనేని=ఒకవేళ మొలచినప్పటికిని, పొదలదు=బ్రతుకదు.

తా. బాహాటముగా అనేకులు నడచునట్టిదారిలో గడ్డిమొలవనే మొలవదు. మొలచినను పెరిగి వృద్ధిపొందదు. అదేవిధముగా వేశ్యాంగనకు ప్రేమన్నదే యుండదు. వేశ్య ప్రేమించినను తుదనెగ్గింపదు.

క. వెలయాలు చేయుబాసలు
వెలయఁగ నగసాలిపొందు ♦ వెలమచెలిమియున్

కలలోనఁగన్న కలిమియు
విరచితముగ నమ్మరాదు ♦ వినరాసుమతీ. 101

టీ. సుమతీ ! వెలయాలు=వేశ్య, చేయుబాసలు=చేయునట్టి ప్రమాణము లును, వెలయంగన్=ప్రసిద్ధముగా, అగసాలపొందు=కంసాలివాని స్నేహమును, వెలమచెలిమియున్=వెలమవాని స్నేహమును, కలలోనన్=స్వప్నమందు, కన్నకలిమియున్=అనుభవించిన సంపదను, విరచితముగన్=నిజముగ, నమ్మరాదు=నమ్మవలదు, వినరా=వినుము.

తా. భోగముదిచేయు ప్రమాణములును, కంసాలి, వెలమవాండ్ల స్నేహమును, కలలో ననుభవించిన సంపత్తును నమ్మదగినవి కావు.

క. శుభముల నొందనిచదువును
నభినయముగ రాగరసము ♦ నందనిపాటల్
గుభగుభలులేని కూటము
సభమెచ్చని మాటలెల్ల ♦ జప్పనసుమతీ. 102

టీ. సుమతీ ! శుభములన్=మంగళములను, ఒందనిచదువును=పొందని విద్యయు, అభినయముగన్=కాళ్ళుచేతులు లోనగువానితోడి యర్థసూచన గలుగునట్లుగా, రాగరసమున్=స్వరముల సారస్యమును, అందనిపాటన్=పొందనిసంగీతమును, సభ=సభ, మెచ్చనిమాటలు=మెచ్చుకొననిపలుకులు, ఎల్లన్=అన్నియును, గుభగుభలు=గుభగుభమను ధ్వనులు, లేనికూటమి=లేనట్టిపరుగుండ్రకూడిక, చప్పన=రుచిలేనివి.

తా. లాభములేనివిద్యయును, అభినయమును మనోహరమైన రాగము లేని పాటలును, వినందగిన నుత్సాహ ప్రసంగములు లేని మేళమును, సభలోని జనులకు రుచింపని మాటలును రసహీనములు.

క. సరసము విరసముకొరకే
పరిపూర్ణసుఖంబులధిక ♦ బాధలకొఱకే
పెరుగుట విరుగుటకొరకే
ధరతగ్గుట హెచ్చుకొరకె ♦ తథ్యముసుమతీ. 103

టీ. సుమతీ ! సరసము=పరిహాసముగా మాటాడుట, విరసముకొఱకే=రసభంగముకొఱకే, పరిపూర్ణసుఖంబులు=సంపూర్ణముగానున్న భాగ్యములు, అధికబాధలకొరకే=ఎక్కువకష్టములకొరకే, చెఱుపుకొరకే, ధర=వెల, తగ్గుట=తక్కువయగుట, హెచ్చుకొరకే-ఎక్కువగుటకొరకే, తథ్యము-నిజము

తా. మొట్టమొదట పరిహాసముగా ప్రసంగించిననే క్రమముగా విరోధమును పుట్టించును, పరిపూర్ణముగా సంపదయుండుట మిగుల కష్టములకే యగును, ధర ఒకసమయమునతగ్గుట తరువాతగాయ్యకమగుటకొరకేయగును.

క. మేలెంచని మాలిన్యుని
మాలను నగసాలవాని ♦ మంగలిహితుగా
నేలిన నరపతి రాజ్యము
నేలఁగలసిపోవుఁగాని ♦ నెగడదు సుమతీ. 104

టీ. సుమతీ ! మేలు=ఉపకారమును, ఎంచనిమాలిన్యుని=తలపనిపాపాత్ముని, మాలను=మాలవానిని, అగసాలవాని=కంసాలివాని, మంగలిన్=మంగలివానిని, హితుగాన్=ప్రియునిగా, ఏలిననరపతిరాజ్యమున్=పరిపాలనచేయురాజుయొక్క ప్రభుత్వము, నేలన్=భూమియందు, కలిసిపోవున్=కలసిచెడిపోవును, కాని=అంతేకాని, నెగడదు=వృద్ధిలేదు.

తా. తనకుచేసిన ఉపకారమునుతలచనట్టి పాపాత్ముడు, మాల, కంసాలి, మంగలి వీరిని తనకు యిష్టమయిన వారినిగాజేసి పరిపాలించినరాజుయొక్క రాజ్యము నేలపాలగును కాని వృద్ధిపొందదు.

క. స్త్రీలయెడ వాదులాడకు
బాలురతోఁజెలిమిచేసి ♦ భాషింపకుమీ
మేలైనగుణము విడువకు
మేలినపతినిందసేయ ♦ కెన్నఁడు సుమతీ. 105

టీ. సుమతీ ! స్త్రీలయెడ=ఆడువాండ్రతో, వాదులాడకు=సంభాషణచేయకుము, బాలురతోన్=పిల్లలతో, చెలిమి=స్నేహమును, చేసి=చేసి, భాషింపకుమీ=మాటలాడకుసుమా, మేలు=మంచిది, ఐనగుణము=

అయిన మంచితనమును,విడువకుము=వి శిచి పెట్టకు,ఏలినపతిన్=పాలించిన రాజును, ఎన్నడున్=ఏసమయమందైనను, నిందచేయకు=నిందించకుము.

తా. స్త్రీలతో సంభాషణచేయుట .ముప్పునకుమూలము. బాలురకు చనువిచ్చి మాటలాడకూడదు, మంచిగుణములను విడువకూడదు, పాలించిన రాజును నిందచేయరాదు.

క. సిరి తానువచ్చినవచ్చును
సలలితముగ నారికేళ ♦ సలిలముభంగిన్
సిరితాఁబోయినబోవును
కరిమ్రింగిన వెలఁగపండు ♦ కరణినిసుమతీ. 106

టీ. సుమతీ ! సిరి=భాగ్యము, తాన్=తాను, స్వయముగ, వచ్చినన్=కలిగినయెడల, నారికేళసలిలముభంగిన్=కొబ్బరికాయనీరువలె, సలలితముగన్=చక్కగా, వచ్చును=కలుగకమానదు, సిరి=సంపద, తాన్=తాను, పోయినన్=పోయినటులైన, కరి=ఏనుగు, మ్రింగిన వెలగపండు కరణిని=మ్రింగిన వెలగపండువలెనే, పోవును=చెడిపోవును.

తా. కొబ్బరికాయలోనినీరువలె సంపదవచ్చును ఏనుగుమ్రింగిన వెలగ పండులోని గుంజువలె సంపదపోవును.

క. మదినొకని వలసియుండగ
మదిచెడి యొకక్రూరవిటుఁడు ♦ మానకతిరుగున్
బదిఁజిలుక పిల్లిపట్టిన
జదువునె యాపంజరమున ♦ జగతినిసుమతీ. 107

టీ. సుమతీ ! జగతిని=భూమియందు, మదిన్=మనసులో, ఒకనిన్=ఒకమనుష్యుని, వలచియుండగన్=ప్రేమించియుండగా, మది=బుద్ధి, చెడి=లేకపోయి, ఒకక్రూరవిటుడు=మఱియొకదుర్మార్గుండగుజారుడు, మానక=విడువక, తిరుగున్=దానిచుట్టుతిరుగును, పదిన్=చక్కగా, చిలుక=రామచిలుకను, పిల్లి, పట్టినన్=పట్టుకొన్నప్పుడు, ఆపంజరమునన్=ఆపంజరమందు, చదువునె=మాట్లాడ్తున్నా ? ముద్దుమాటలుపలుకునా ? పలుకదు.

జ్యోతిష గ్రంథములు.

	రు	అ		రు	అ
జ్యోతిష ప్రథమబోధిని	0	8	వాస్తుసంగ్రహము	0	12
జాతకమార్తాండము 1 భా	1	8	మూలస్తంభము (శైవగ్రంథము)	0	8
,, 2 భా	1	8	నవగ్రహచింతామణి	0	2
,, 3 భా	2	0	శిల్పవాస్తు	0	12
జ్యోతిషరహస్యం 1 భా	1	8	జాతకఫలమణిమంజరి 1భా	1	8
,, 2 భా	1	8	గర్గసంహిత	0	4
జ్యోతిషవిద్యాప్రకాశిక పఞ్చాధ్యాయము 1 భా	1	0	బృహత్పరాశరసంహిత	0	4
గణితాధ్యాయము 2 భా॥	1	0	ఆంధ్రజాతకతత్వము సూత్రములు 1 వ భా॥	1	8
భావఫలాధ్యాయము 3 భా	3	0	,, 2 వ భా॥	1	8
ద్వాదశభావఫలము 4 భా	2	0	గోచారసంహిత	0	12
జ్యోతిషఫలప్రదర్శని	0	10	కాలామృతము	0	12
అదృష్టదీపిక	0	10	శిల్పసంగ్రహము	0	6
హస్తసాముద్రికము	0	6	ఆయుర్దాయయోగం	1	0
దశాభుక్తిఫలచంద్రిక అను వృద్ధపారాశరి	1	0	ముహూర్తదర్పణం	0	8
పుట్టుమచ్చలశాస్త్రము	0	8	రెట్టమతశాస్త్రము 60 సం॥ పంచాంగము	0	12
జాతకచంద్రిక గోపాలరత్నాకరము	0	8	జాతక నారాయణీయం	1	8
మయివాస్తు, వాస్తుశిరోమణి, సనత్కుమారవాస్తు — ఈ 3 చేర్చి ఒకేపుస్తకం	0	12	స్వప్నఫలదీపిక	0	8
			సకలసర్వగుణ అదృష్టదీపిక	0	10
			గౌతమసంహిత	0	8

[illegible]

13247